

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ribač

**Pierre Bourdieu in konceptualizacija kadrstičnega odnosa ter strukture - h
konceptualizaciji heteronomnega dela in strukturnega nasilja**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ribač

Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

Somentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

**Pierre Bourdieu in konceptualizacija kadrstičnega odnosa ter strukture - h
konceptualizaciji heteronomnega dela in strukturnega nasilja**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

Pierre Bourdieu in konceptualizacija kadrstičnega odnosa ter strukture – h konceptualizaciji heteronomnega dela in strukturnega nasilja

Avtor v besedilu preučuje koncepte, ki jih je razvil francoski sociolog Pierre Bourdieu in ki ustrezno opišejo t. i. kadrstični odnos med kadri in uslužbenci, ki je vzniknil kot posledica transformacij raznolikih procesov v kapitalizmu. Podrobneje pojasni Bourdieujev koncept razreda in trdi, da o razredu kadrov še ne moremo govoriti. Preučí tudi sociologov pojem avtonomnih svetov, ki jim Bourdieu reče družbena polja, s pomočjo katerih poizkuša poglobiti razumevanje kompleksnosti in heterogenosti družbene strukture. V drugem delu naloge se posveti vlogi šole, ki jo ima institucija v reprodukciji družbene strukture, internalizacijo družbenih struktur pa pojasnjuje preko vplivov dela na habitus. S pojmom simbolno nasilje in doxa, ki ju prav tako opisuje v tem delu naloge, razlaga, kako podrejeni in dominirani agensi reproducirajo red, ki je hierarhičen in diskriminatoren in ki celo deluje proti njihovim interesom. V zadnjem delu avtor teksta pokaže, da Bourdieuja ne smemo brati relativistično ali deterministično. Delo zaključí s pretresom intelektualnega, znanstvenega in institucionalnega angažmaja, v katerem je Bourdieu začel aktivno sodelovati, ko so neoliberalni procesi v Franciji začeli načenjati dosežke prejšnjih progresivnih bojev.

Ključne besede: Bourdieu, razred, polje, kadrstični odnos, simbolno nasilje.

Sketch of Bourdieu' s theory in conceptualization of cadristic and structure – toward conceptualization of heteronomy and structural violence

Author of the text devotes his scholarly attention to concepts developed by French sociologist Pierre Bourdieu. Concepts are used and acknowledged to describe a specific relationship between cadres and lower officials, which ensued as a consequence of various transformations of processes in capitalism. He explains Bourdieu's concept of class and consequently claims that unified class of cadres is not yet constituted. Explaining semi-autonomous social worlds, which Bourdieu regarded as social fields, author tries to enhance understanding of complexity and heterogeneity of social structure. In the second part of text author explains the role of the school in the reproduction of social structure, while internalization of social structures is demonstrated with elaboration of how work in general exerts an influence on person's inner structure (habitus). Symbolic violence and doxa, also described in this second part, serve as useful concepts which describe how dominated agents tend to reproduce the hierarchic and discriminatory social order, which even operates against their interests. In the very last part author shows, how Bourdieu must not be read as a relativist or determinist and finishes his elaboration through overview of intellectual, scientific and institutional engagement, which Bourdieu actively pursued when neoliberal processes in France started to erode progressive achievements of previous social struggles.

Key words: Bourdieu, class, field, cadres, symbolic violence.

KAZALO

1	UVOD	5
2	OBJEKTIVNI KORAK	9
2.1	RAZRED	11
2.2	POLJA.....	15
3	NOTRANJA STRUKTURA IN HETERONOMNO DELO	27
3.1	HABITUS IN DELO	33
3.2	DOKSA.....	35
3.3	HETERONOMNO DELO.....	38
4	KADRI, NEOLIBERALIZEM IN REVOLUCIJA	42
4.1	NEOLIBERALIZEM.....	45
5	SKLEP	52
6	LITERATURA	55

1 UVOD

Projekt, ki smo se mu zapisali pri pisanju pričujočega magistrskega dela, bi Pierre Bourdieu kot rigorozen empirik najverjetneje zavrnil kot teoretično debato, ki nima veliko opraviti s preverjanjem njegovih teoretskih propozicij, temveč prej s pridobivanjem simbolnega kapitala v neznanstvenih bojih znanstvenega polja (gl. Bourdieu in Wacquant 1992, 77 in 96). Kljub temu želimo dati svoj prispevek k širjenju védnosti o raznolikih konceptualnih aparatih, s pomočjo katerih poskuša družboslovje zapopasti realnost in njene transformacije. Vse bolj sprejemamo težavno nalogo družboslovja in humanistike, ki se o »istem« problemu izrekata na različne načine, o »istem« predmetu pa ponujata več koherentnih in sistematiziranih razlag (gl. Močnik 2009, 75-81). Zato bomo tudi v tem delu poskušali »preklapljati« med simbolnimi registri koherentnih teoretskih sistemov in jih integrirati, kjer bo to možno, obenem pa pokazati na meje, ki jih postavljajo eden drugemu in tako onemogočajo zapadanje v eklekticizem.

Ko danes analiziramo kapitalizem, moramo poleg produkcijske sfere nujno analizirati tudi odnose, ki so konstitutivni za državo, saj je proizvodni način doživel mnoge transformacije strukture ter delovanja, pri tem pa generiral procese razvoja drugih in drugačnih odnosov. Bourdieu (1998a, 41–42) je državi podelil posredniško vlogo, saj koncentracija različnih vrst in oblik kapitalov konstituira to enoto družbene realnosti kot nosilko meta-kapitala, ki agensom v državnih strukturah podeli moč nad drugimi vrstami kapitala in njihovimi nosilci. Toda zgodovinsko je skozi formo države vzniknilo nekaj kompleksnejšega: akterji, ki so akumulirali različne vrste kapitala/ov, specifičnih za posamezna polja, so skozi zgodovinsko genezo države, ravno zaradi njenega specifičnega ustroja delovanja, akumulirali ustrezno količino t. i. državnih kapitalov (fra. *capital etatique*), ki jim skozi mehanizme države omogoča izvajati moč nad različnimi polji in nad različnimi specifičnimi vrstami kapitala, in posebej nad hitrostjo ter močjo pretvorb med njimi (in tako nad odnosi moči med njihovimi nosilci). Konstituiranje države je tako potekalo vzporedno s konstrukcijo polja moči/oblasti, ki je definiran kot prostor igre, znotraj katere se nosilci kapitala/ov potegujejo za moč nad državo, to je, nad državnim (etatističnim) kapitalom, ki podeli moč drugim vrstam kapitalov in nad njihovo reprodukcijo (posebej skozi šolski sistem).

Temeljna rekonfiguracija odnosov v kapitalističnem sistemu, katere posledice mora družboslovje šele temeljito popisati, je vidnav ključni ločitvi lastnine od *upravljanja*, proces, ki ga je Marx sicer zaznal (gl. Duménil in Lévy 2012, 110–111; poudaril M. R.), a je več kot 130 let po Marxovi smrti potrebno uporabiti ugotovitve družboslovnih véd, da bi ta odnos ustrezneje preučili in analizirali. To, z eruditskim poznavanjem Marxove misli, marksistične tradicije, postulatov ter instrumentov ekonomske véde v didaktični in pregledni monografiji *Marksistična ekonomija kapitalizma* (2012), iz katere izpeljujemo delovno tezo pričujočega magistrskega dela, storita Gerard Duménil in Dominique Lévy. V nasprotju z naslovom monografije, avtorja ob koncu knjige formulirata nekaj precej prelomnega: ugotavljata namreč, da znotraj kapitalizma klijejo družbeni odnosi, ki ta sistem presegajo in v katerem bi lahko kadri postali novi vladajoči razred v okviru nečesa, kar bi lahko poimenovali *kadrizem*¹ (Duménil in Lévy 2012, 119). Tako v klasičen odnos med kapitalisti na vrhu in delavci na dnu, avtorja umestita kadre in uslužbence, skupini akterjev, ki tvorita kadristični odnos. Slednji, t. j. uslužbenci, čeprav tehnično postavljeni nad klasičnimi delavci, z njimi tvorijo kategorijo upravljancev, kar jih sopostavlja v antagonizem s frakcijo kadrov, nad katerimi ostajajo kapitalistični lastniki (prav tam, 125). Tako ekonomista apelirata, da bi morali v družbah, kjer se kombinirajo kategorije kapitalizma in kategorije vzpenjajočega se čistega kadrizma, osvobojenega kapitala, opredeliti odnos izkoriščanja med novim vladajočim razredom kadrov in omenjenimi podrejenimi razredi, katerih izkoriščevalski odnos ne more biti tisti, ki ga pojasnjuje teorija presežne vrednosti (Duménil in Lévy 2012, 122–123). Kot opozarjata avtorja, je ravno »sodobna sociologija, zlasti tista, ki se vrti okrog dela Pierra Bourdieuja v Franciji, zunaj marksizma in s svojimi lastnimi koncepti« (Duménil in Lévy 2012, 123), prepoznala obstoj kadrističnega odnosa, ki je utemeljen na znanju in kompetencah (kulturnemu kapitalu). Ker menimo, da kadrističnega odnosa ni mogoče utemeljiti zgolj na znanju ali kompetencah, ki jih predpostavlja kulturni kapital, moramo konstelacijo, v kateri se odvija kadristični odnos in Bourdieujeve koncepte, s katerimi ga opisujemo, temeljito razširiti in predstaviti. Ker pa Bourdieujeve misli ne moremo obravnavati zgolj v ozkem oziru na kadristični odnos, saj je Bourdieu kot *sociolog* naslavljaj tudi (totalizirajoča) vprašanja družbene strukture in države, pa tudi zato, ker se je formiral (paralelno, v preseku, kritično in celo antagonistično) s pomočjo Marxove misli, ki je segala onkraj klasičnih produkcijskih

¹ Ker v pričujočem delu (nekako substancialistično) šele predstavljamo kadristično hipotezo, definiramo in razlagamo pojem kadra ter kadrističnega odnosa, puščamo dinamiko kapitalizma in tezo avtorjev, da lahko kadri v postkapitalizmu postanejo vladajoči razred, ob strani (o tej dinamiki gl. Duménil in Lévy 2012, 122–125).

odnosov, na področje prava, idej, zgodovine, filozofije², želimo s pričujočim magistrskim delom razširiti ter dopolniti nabor konceptov iz Bourdieujevega konceptualnega aparata, ki smo ga začeli razvijati že v diplomskem delu (Ribač 2013) ter ga ponuditi v pretres zainteresiranim bralcem in kritikom. Poleg tega bi radi v kodificirani obliki opozorili na nekonsistentnosti v nekaterih interpretacijah Bourdieujeve misli, ki njegovega obsežnega opusa niso uspeli preučiti dovolj poglobljeno. Zaradi vseh naštetih razlogov želimo v to konceptualizacijo umestiti tudi vprašanje strukture, strukturnega nasilja, moči in šole, vse tisto torej, kar bi nam pravzaprav omogočilo zarisovanje popolnejše slike *države* (ki je za časa Marxa ali Durkheima npr. še ni bilo mogoče misliti v takšni obliki in ureditvi) in njeno vlogo v kapitalizmu ali, kot zaradi transformacij v 20. stoletju sistem poimenujeta Duménil in Lévy, kapitokadrizmu.

Našo magistrsko nalogo bomo zastavili v skladu z Bourdiejevimi raziskovalnimi in znanstvenimi načeli (gl. Bourdieu 2003, 77–78; Štrajn 2002, 267–268; Wacquant 2006č, 48–50). V prvem, objektivističnem in topološkem momentu, v katerem je potrebno zanemariti delne reprezentacije posameznikov in posameznic ter skonstruirati celoten prostor, ki ga analiziramo, bomo predstavili njegovo videnje družbenega prostora in družbene strukture (2. razdelek magistrske naloge). Razvili bomo specifično koncepcijo kategorije razreda, ki združuje elaboracije klasične sociologije (sinteza pristopa Marxa in Webra k razredu). Nato bomo pojasnili kompleksnost družbene strukture s pomočjo koncepta polja, pri čemer bomo zavrnilo homogenizirajoče razlage teh stratificiranih in hierarhiziranih svetov in na koncu podali naše pripombe, ki jih je potrebno upoštevati, kadar govorimo o kadrih kot družboslovni kategoriji.

V konstruktivističnem oz. subjektivističnem momentu naloge, v katerem Bourdieu opisuje strukturiranost kategorij percepcij in zaznave ter njihovo delovanje, se bomo najprej posvetili razlagi (3. razdelek naloge), ki jo je o vlogi šole v reprodukciji družbene strukture ponudil, ko je preučeval francoski nacionalni prostor druge polovice 20. stoletja. Prostor bomo namenili instituciji, ki koncentrira, diseminira in na samem koncu tudi posveti (ang. *consecrate*) raznolike oblike kulturnega kapitala. Ob tem bomo s pomočjo terminov dokse in simbolnega nasilja naslovili tudi problem trdovratnosti ideologije dela, ki poskuša odgovoriti na vprašanje, kako »kolektivna sankcija«, kot je (heteronomno) delo, postane povsem normalno »stanje stvari« (Kanduč 2010, 60). Tudi pri heteronomnem delu, ki nas kot intelektualni problem zaposluje v tem trenutku, se bomo ustavili, a bomo globlje implikacije morali pustiti

²Marxova misel tako ni antipod Bourdiejevi misli – najbolj produktivno je, če teoretska sistema vidimo kot komplementarna (gl. Krašovec 2011, 111).

za neko drugo priložnost, zaradi česar bo ta téma, neupravičeno, ostala na deskriptivni ravni argumentacije.

V delu, ki sledi subjektivističnemu (4. razdelek naloge), se bomo posvetili možnosti disrupcije in spremembe v družbeni in kognitivnih strukturah, v potrditev teze o Bourdieuju kot ne-relativističnem oz. celo anti-relativističnem mislecu bomonekaj prostora namenili Bourdieujevim poznim spisom, ki so se uprli neoliberalni transformaciji in neo-konzervativni revoluciji. V samem sklepu (5. razdelek) bomo vse implikacije stika dveh topičnih teoretskih momentov (Bourdieujevih raziskav in marksističnih analiz in konceptualizacij) povezali v sintezo za nadaljne raziskave.

Naše delo bo potekalo na terenu, ki mu v metodoloških knjigah in razpravah pravijo ideje oz. z družboslovnim izrazom: družbena teorija (Ragin 2007, 72), »teoretični okvir« (Lobe 2006, 66) oz. »teoretični referenčni okvir« (Uhan 2011, 17). Menimo, da je Bourdieujev teoretski sistem, ki izhaja iz njegovih empiričnih raziskav, »koherenten sistem konceptov« (Duménil in Lévy 2012, 119), ki ga bomo topično poskušali cepiti z ugotovitvami iz marksistične tradicije. Kompleksna Bourdieujeva misel, obsežen opus del, kar najširši razpon tém, ki jih je ta sociolog s sodelavci obravnaval in manjko prostora, delno pa tudi časa, nam ne dopuščajo poglobljene obravnave prav vsakega vprašanja, ki ga je Bourdieu odprl in ki jih je postavljaj v medsebojne odnose, a ki bi si zaslužile premisleka in poglobljene razprave; tako se bomo izognili okusu, ko bomo obravnavali razred; ne bomo obravnavali umetnostnega polja v okviru polj; ne bomo obravnavali prava in pravne kodifikacije pri problematizaciji države, ne bomo obravnavali vprašanja spola in dominacije nad ženskami pri vprašanju devalvacije diplom in visoke strukturne brezposelnosti, izognili se bomo poglobljeni obravnavi polja moči/oblasti. Nekaterim témam se bomo izognili zato, ker smo nekatere knjige iz Bourdieujevega opusa (npr. *Moška dominacija*, *La Noblesse d'etat*, dele *La distinction*) zgolj prebrali, ne pa natančno preštudirali, delno pa tudi zato, ker na omejenem prostoru ne želimo površno obravnavati množice tém, temveč se želimo poglobljeno lotiti manjšega števila relevantnih tém, s čimer želimo obdržati konciznost razlage.

2 OBJEKTIVNI KORAK

Več kot desetletje po Bourdiejevi smrti lahko tvegamo hipotezo, da je Bourdiejevo videnje družbenega sveta plod konceptualizacije, radikalne polarizacije ter diferenciacije med teoretično in praktično izkušnjo sveta. Sociolog ali sociologinja, največkrat antropologinja in etnologinja lastne družbe, mora privzeti distanco do lastne družbe, eksotizirati tisto, kar je najbolj domače; toda to je početje, ki lahko mistificira, saj se učinek stvari in procesov, ki nas določajo v lastnih družbah, lahko (povsem) izgubi (Bourdieu 2003, 31 in 44). Zato distanca sociologa ali sociologinje po Bourdieju leži v razmaku, ki loči dve naravnosti do sveta, teoretično in praktično, kar pomeni, da je distanca dejansko povezana z *družbeno* distanco, ki korenini v *razliki razdalje od nujnosti* (Bourdieu 2002a, 28), v razliki, ali bolje, v nasprotju med odmikom od nuje, ki ga implicira učena, teoretska (a tudi znanstvena, filozofska, umetnostna) kontemplacija ter imanentno, nemišljeno, *ad hoc* prakso, »praktičnim načinom obstajanja tistih, ki niso toliko svobodni, da bi zavzeli distanco do sveta« (prav tam, 29). Posledično je bilo takšno tudi Bourdiejevo videnje in shematska razdelitev družbenega sveta. Znanost, kot uči francoska epistemologija in zgodovina znanosti Bachelarda ali Canguilhema, ne odseva realnosti, ampak je materializirana praksa produkcije »očiščenih« ali »sekundarnih« (Bachelard) objektov (Wacquant 2008, 265). V tem početju je za tovrstno obliko znanosti značilnost ali stališče v družbeni strukturi, ki ga je Bourdieu poimenoval »sholastično stališče« /ang. »scholastic point of view«/ (Bourdieu 1990; Bourdieu 2003, 27), stališče, ki svoje družbene pogoje dolguje razvoju relativnega osvobajanja in avtonomizacije znanstvenega polja (Bourdieu 2004a, 52) in ki je situirano zunaj nuje praktične situacije ter indiferentno ciljem, ki so tej praksi imanentni. V tem pogledu znanost emancipira, a tudi pohabi. V tovrstnem prakticiranju znanosti na svet gledamo kot na spektakel, kaže se nam kot reprezentacija (Bourdieu 2002a, 47), posledično znanost postane izjava in izjavljanje kot pri Geertzu, semiotična algebra pri Lévi-Straussu (Wacquant 1999, 277). Toda konsekvence po Bourdieju ni in ne sme biti relativistični nihilizem, saj radikalna historizacija znanosti odkrije njen materialistični značaj: strukturo odnosov med univerzami in laboratoriji, učenjaki in birokrati v državnih strukturah, boj idej in nepregledno množico eksperimentov, posledično pa kritiko, zavrnitve, prelome in preboje (Bourdieu 2004a). Tako je znanost prej polje, ki generira specifične, zgodovinsko konstituirane in arbitrarne,

življenjske razmere, za katerega sta značilna začasen suspenz ali popolna izključitev ter osvoboditev ekonomske nujnosti, pa tudi objektivna in subjektivna distanca do praktične nuje (gl. Bourdieu 2012, 253–254). Tako je Bourdieu poskušal prakticirati, verjetno celo bolj kot konceptualizirati, tudi sociologijo: kot enega od »načinov podaljševanja filozofije z drugimi sredstvi« (Bourdieu 2011, 36). V svojih raziskavah je zato opredelil dva ključnamomenta, ki smo ju omenili že v uvodu naloge in ki sociologijo približujeta znanstvenemu značaju spoznavanja, objektivističnega in subjektivističnega (gl. Bourdieu 2003, 77–78; Bourdieu 1997, 72; Thompson 1991, 11–12; Wacquant 2006č, 48–50).

V svojem objektivističnem momentu je sociologija družbena topologija. Družbeni prostor družbene formacije, ki jo analiziramo, je tako empirična reprezentacija opazovalcev in preučevalcev družbenega sveta inni enak fizičnemu prostoru, saj ga v shematični obliki izrišemo na papir; je reprezentacija v obliki znanstveno (s)konstruiranega multi-dimenzionalnega prostora. Prostor je tako polje sil, niz objektivnih odnosov moči, ki jih vsiljuje polje vsem, ki vanj vstopajo, ti odnosi pa niso reduktibilni na namene posameznih agensov niti na neposredne interakcije med agensi, ki so definirani skozi njihove relativne pozicije v tem prostoru; nihče od posameznikov ne more zasedati nasprotnih pozicij v tem prostoru (Bourdieu 1991, 229–230; Bourdieu 2003, 81–82). Še več, posamezniki in skupine obstajajo in vztrajajo skozi razliko(vanje); to je, zasedajo relativne, celo jukstapozicijske položaje, v prostoru relacij, mnogokrat nevidnih relacij, ki se upirajo empiričnemu prikazu, a za Bourdieuja vedno najbolj resnična realnost in pravo načelo obnašanja posameznikov in skupin (Bourdieu 1998a, 31; Bourdieu 2003, 66). Agensi se v družbenem prostoru razvrščajo glede na dve načeli diferenciacije, ki sta najbolj učinkoviti: glede na ekonomski in kulturni kapital.³ Empirično to pomeni, da analitik ali analitičarka, ko objektivirata določen družbeni prostor, ljudi - ekonomsko - razvrstita na vertikalni osi (glede na plačni razred, lastništvo dobrin, ostale finančne ali rentniške prihodke); tiste z največ ekonomskega kapitala razvrstita najvišje na osi, tiste z najmanj pa najnižje. Količino kulturnega kapitala razvrščata na horizontalni osi, agensi na levi strani diagrama imajo največ kulturnega kapitala, bolj ko gremo proti desni strani bolj se količina kapitala niža. Bližje, kot so si agensi v tem prostoru, več imajo skupnega, bolj kot so oddaljeni, manj imajo skupnega.

³Bourdieu je opisoval predvsem francoski prostor druge polovice 20. stoletja, a se njegove ugotovitve da, z veliko previdnostjo in mero znanstvene občutljivosti, prenesti tudi v ostale nacionalne prostore s kapitalistično ureditvijo ekonomije in kompleksno diferenciacijo sfer. Toda to postane potem vsakokratno empirično vprašanje, ki potrebuje vsakokratno empirično verifikacijo. Npr. v socialističnih ureditvah druge polovice dvajsetega stoletja je pomembno vlogo igral socialni oz. družbeni kapital, pa tudi t. i. politični kapital, ki so ga akumulirale nomenklature, saj je bila uradna transmisija ekonomskega kapitala, vsaj deklarativno, prepovedana, v praksi pa močno omejena (Bourdieu 1998a, 14–18).

Za analitike je vsaka pozicija vsakega posameznega agensa definirana s pomočjo multi-dimenzionalnega sistema koordinat, čigar vrednosti ustrezajo vrednostim različnih pertinentnih spremenljivk. Agensi se tako razvrščajo glede, prvič, celotne količine kapitala/ov, ki ga/jih posedujejo in drugič, glede kompozicije teh kapitalov (Bourdieu 1991, 231; Bourdieu 1998a, 7; Bourdieu 2003, 83), Bourdieu pa opozarja, da je potrebno agense razvrščati tudi glede na njihovo trajektorijo v družbenem prostoru in poljih, torej tretjič: z evolucijo tako količine kot strukture kapitalov skozi čas (Bourdieu 1987b, 4; Bourdieu 1998a15; Weininger 2005, 88–89).⁴ S t(akšn)e -relacionalne - znanstvene pozicije ne obstajajo »družbeni razredi« (substancialistične tradicije), ampak obstaja družbeni prostor pozicij oz. položajev v tem prostoru. Tako na podlagi védnosti o tem prostoru, prostor teoretsko in simbolno zamejimo in razrežemo na regije; to je, izrišemo razrede, saj imajo agensi, skupine ali institucije, ki so v tem prostoru pozicionirani, toliko več skupnih značilnosti, kolikor bližje so njihovi položaji. Tako je razred v Bourdiejevi konceptualizaciji »razred«v logičnem pomenu besede, t.j. razred skupine agensov, ki okupirajo podobne položaje(Bourdieu 1991, 231–232; Bourdieu 1998a, 15; Bourdieu 2003, 82). To bomo poskusili prikazati v naslednjem razdelku.

2.1 RAZRED

Faktorska analiza, ki jo je Bourdieu uporabil pri pisanju in raziskovanju družbene geneze okusov (*La Distinction* 1979/1998c), shematsko prikaže družbeno strukturo razredov takole: vertikalna os predstavlja *količino* kapitalov - na vrhu so tako dominantni razredi, na dnu delavski (fra. *Les classes populaires*) in vmes srednji ali mala buržoazija. Horizontalna os predstavlja lokacijo, kamor se umeščajo frakcije razredov, razvrščene pa so po *kompoziciji* oz. strukturi kapitalov, medtem ko tretja ortogonalna os meri trajektorijo v času (Weininger 2005, 88–89). Diagram, ki nastane skozi analizo, je kot skonstruiran večrazsežnostni epistemski prostor v svojem bistvu pravzaprav dobro skonstruiran *zemljevid*. V tej reprezentaciji prostora je le model »realnosti«, a model »realnosti, kakršna se nam v modificirani obliki kaže v običajnem življenju (z vsemi pripadajočimi hierarhijami in stopnjami, sorodnostmi ali nezdružljivostmi, simpatijami ali antipatijami, prijateljstvi, poznanstvi ali sovražnostmi). Kot model tako razodeva (zastrite) oblike razdalj, ki jih je treba vzdrževati, zaznamovati, izničiti, preseči, zavreči itn., po drugi strani pa deluje kot kodificirana oblika praktičnih percepcijskih

⁴Agense in njihov položaj v polju, kakor strukturo polja opredeljujeta volumen in struktura *specifičnega* kapitala, (Bourdieu 2004a, 74, Bourdieu 2012) to je kapitala, specifičnega polju, pa tudi kapitala, ki je potreben, da bi v *specifičnem* polju delovali in uspeli.

in akcijskih shem, ki usmerjajo prakse agensov, ki so najbolj prilagojeni neposredni nujnosti univerzuma. Večrazsežnostni prostor, ki ga predstavlja diagram, tako vzpostavlja strukturo, prikazano skozi raziskovanje, ki beleži relacije med agensi, s čimer beleži tudi stališča, predvsem pa možne strategije in možno prihodnost strukture razmerij, ki te agense opredeljujejo in ki bi jih lahko opredeljevali (gl. Bourdieu 2012, 33).

Skupine, konstruirane kot razred, homogene do določene mere, ker so bili njihovi akterji postavljeni v podobne pogoje in bili deležni podobnega kondicioniranja, imajo vse možnosti imeti podobne dispozicije in interese ter prakse, kakor tudi prevzeti podobna stališča, oz. ponotranjiti ter integrirati razredni habitus, strukturirane izkušnje, ki so statistično verjetne za določene posameznike in posameznice posamezne skupine⁵ (Bourdieu 1987b, 5–6; Bourdieu 2002a, 102), s čimer so prakse te skupine tudi poenotene, sistematične, celo orkestrirane in transcendirajo subjektivne namene agensov (Bourdieu 1997, 81). Izris razreda je tako analitikova zamejitev relativno homogenega niza (razreda) agensov, ki zasedajo oz. okupirajo podobno ali bližnjo pozicijo v družbenem prostoru. V konceptualizaciji kot sociološki realizaciji skupin, ki jih damo na papir, nam služi kot produkt pojasnjevalne klasifikacije, s katero poskušamo pojasniti in napovedati prakse ter lastnosti klasificiranih posameznikov in posameznic ter skupin (Bourdieu 1991, 231–232; Bourdieu 1998a, 15; Bourdieu 2003, 82). Razred na papirju kot analitični in analitikov konstrukt, ravno zaradi svoje konstrukcije in znanstvenega empiričnega dela (prek vprašalnikov in anket, opazovanja in intervjujev, statističnih analiz in interpretacije) homogenizira in klasificira načela videnja in delitve opazovanih posameznikov in posameznic, njihove mnogotere kulturne prakse, posedovanje dobrin, izražena mnenja, vzorce potrošnje, ki so bolj verjetne v eni regiji družbenega prostora kot drugi. Vsakdanje prakse, preference in stališča agensov so zgolj vsakdanje prakse, preference in stališča, a ker ima to, kar agensi počnejo, »več pomena, kot se sami zavedajo« (Bourdieu 1997, 79) se s preferencami in stališči tudi ponujajo v klasifikacijo, ki v sociološki analizi postanejo simbolne razlike, ki bolj kot karkoli drugega konstituirajo določen *jezik*, ki je za analizanta ali opazovalko demonstrativen. Razlike, izbire ter mnenja v

⁵Že v predhodnih obravnavah Bourdieuja (Ribač 2013) smo opozorili, da pri razredu ne gre za mehanično reprodukcijo praks, temveč gre, predvsem pri konstituiranju habitusa, za *homološko* razmerje – tj. razmerje raznolikosti znotraj homogenosti – ki združuje posamezne habituse članov istega razreda. Vsak sistem individualnih dispozicij je namreč strukturna različica drugih, kjer se izraža edinstvenost položaja znotraj razreda in njegove poti - sleherna oseba, s tem da ima eno samo trajektorijo in lokacijo na svetu, internalizira enkratno kombinacijo shem (Wacquant 2006c, 128). Objektivne okoliščine istočasno izvajajo univerzalizirajoč in partikularizirajoč učinek, ker ne morejo homogenizirati agensov, ki jih določajo in konstituirajo v objektivno skupino, ne da bi jih razločevale od vseh agensov, ki so bili socializirani v drugačnih okoliščinah (Bourdieu 1997, 216, opomba 23).

skladu s posameznim okusom so namreč znak, znak distinkcije (ali vulgarnosti), saj je načelo videnja in delitve, ki strukturira percepcije agensov, udejanjeno v praksi kot produkt utelešenja in ponotranjenja strukture objektivnih razlik⁶ (Bourdieu 1998a, 9), kar neizogibno reflektira hierarhijo, ki s seboj prinese tako distinkcije kot pretenzije, prepoznanje kot neprepoznanje, arbitrarnost in nujnost (Wacquant 2008, 265). Prostorsko oddaljenost na papirju Bourdieu enači z družbeno oddaljenostjo v realnem prostoru (Bourdieu 1998a, 6; gl. Crossley 2010, 89–90) in pri tem opozarja na pojav druge vrste esencializma, esencializma, ki je mistificirana diskriminacija, na podlagi pripadanja določenemu družbenemu *razredu*, t. j. tisti nedefinirani rasizem, značilen za rasizem inteligence, tako odvisne od transmisije kulturnega kapitala (Bourdieu 2008, 137; poudaril M. R.) in ki se kaže v distanci do »vulgarnega«, »praktičnega«, »divjega«, »umazanega« ali celo »neciviliziranega«.

Bourdieujeva konceptualizacija razreda ima pomembno distinkcijo, ki tej konceptualizaciji razreda daje posebno mesto v sociološki teoriji. Ker skupek agensov, zbranih v isti regiji prostora, združuje agense z lastnostmi, ki imajo, kot reče Bourdieu z Wittgensteinom, bolj »družinsko podobnost«, torej nekakšno skupno fiziognomijo (Bourdieu 2012, 34) kot pa identične lastnosti, razredi v objektivni realnosti za Bourdieuja niso, oz. še niso, dejanske objektivne entitete, niso resnični razredi v obliki mobilizirane skupine; tako bi namreč razrede videli, če bitridimenzionalni diagram, skonstruiran s faktorsko analizo, brali skozi substancialistično prizmo (Bourdieu 1987b, 4). Ti deskriptivni razredi so probabilni, *verjetni* razredi s fluidnimi in nejasnimi mejami. Toda verjetni so, ker ima mobilizacija te relativno homogene skupine, ki je največkrat tudi locirana v relativni bližini v realnem geografskem prostoru, najmanj objektivnih ovir za svojo realizacijo, tako pa je verjetnost največja, da se konstituirajo kot praktična skupina. Tako mora razred, če želi dejansko obstajati, razred tudi postati. Kot pravi Bourdieu: »Boj za razvrstitev na razrede je temeljna razsežnost razrednega boja« (Bourdieu 2003, 95). Agensi se morajo kot razred prepoznati, definirati, (s)konstruirati in kot razred tudi skupaj delovati, te premike (kot so združevanja ali mobilizacije) na podlagi podobnih interesov in dispozicij, pa morajo agensi opraviti za ceno dela, truda in posebej časa, da bi šele prišli do tiste transformacije, ki ji je marksistična tradicija rekla transformacija iz »razreda-na-sebi« (ki obstaja le objektivno) v »razred-za-sebe«, ki je objektivni razred dojet subjektivno.⁷ Ključno v postajanju razreda, torej v tem, da se kot razred tudi organizira, je

⁶Od tu tista, v kulturnih študijah že kanonizirana, Bourdieujeva formulacija: »Človeka nič ne klasificira bolj, kakor njegove lastne klasifikacije« (Bourdieu 2003, 87).

⁷Verjetnost združevanja agensov, ki so si najbližji, ker je afiniteta habitusov najintenzivnejša, je sicer največja, ko so skupaj tudi v družbenem prostoru in pripadajo omejenemu, t.j. homogenemu razredu, toda to zaveznitvo

njegovo razvrščanje, definiranje in boj za razvrščanje in definiranje, za subjektivno dojetje objektivnega razreda, ki je objektivni razred, a tudi razred, ki se materializira v predstavi in volji tistih, ki ga konstituirajo (Bourdieu 1991, 232–233; Bourdieu 1998a, 10–11; Bourdieu 2003, 61; Crossley 2010, 92–93). To pomeni, da konstitucija razreda poteka v ekonomski ali družbeni domeni, pomembno (in praktično enakovredno) dimenzijo pa zadobi tudi v simbolni domeni oz. registru konstituiranja (Weininger 2005, 114).

Daljši ekskurz v Bourdieujevo konceptualizacijo razreda smo naredili tudi zato, ker Gerard Duménil in Dominique Lévy govorita o *razredu* kadrov, a bi, zaradi tega, kar smo o konceptu (in prevsem konstituciji) razreda povedali v tem delu naloge, morali izraziti veliko mero skepse in zadržanosti do tega poimenovanja, saj preveč korenini v marksistični dihotomični percepciji razreda, ki je opredeljen s tem, kateri razred (kateremu razredu) vlada. Razred, kot ga formulira Bourdieu, je koherentna skupina posameznikov, katerih pripadnost ni določena z (ne)lastništvom ali nadzorom nad produkcijskimi sredstvi. Razredi se enotijo v sistem, ki temelji na poklicni pripadnosti, na družbeni delitvi dela, a v pomembnem segmentu mora zajeti tudi okuse, preference in stališča, ki koreninijo v ekonomski stratifikaciji (gl. Weininger 2005, 86–87). S hipotezo, ki bi jo bilo potrebno empirično preveriti, tako postuliramo, da obstaja hierarhična struktura v razvrstitvi kategorije kadrov samih (glede na količino in strukturo kapitalov, ki v hierarhiziranih poljih prinesejo prednost, s pomočjo katere agensi zasedejo višjo pozicijo ali pa v tej hierarhiji obstanejo na nižjih položajih). Višji položaj v določenem polju pomeni višji položaj v družbeni strukturi, kar določene kadre približuje razredu buržoazije, določene kadre pa razredom uslužbencev. Kompleksnost družbenega sveta preprečuje lahkotno in nefluidno klasifikacijo, saj agensi in skupine agensov v družbenem prostoru lahko zasedajo položaje v homolognih poljih⁸ (Thomson 2010, 70). Zato lahko zaenkrat, kljub njunemu nasprotovanju (gl. Duménil in Lévy 2012, 112), sprejmemo samo tezo o odnosu med *kategorijama* kadrov in uslužbencev, in ne odnosu med *razredoma* kadrov in uslužbencev. V naslednjem razdelku bomo ravno s tem namenom diferenciacije predstavili in opisali pojem polja, s katerim bomo pojasnili, da so tudi ti družbeni svetovi notranje razredno, t.j. hierarhično, stratificirani. Tako je, če delno razkrijemo karte preden se lotimo argumentacije, Bourdieu, da bi prelomil z idejo

ni nikoli *nujno* ali neizogibno, medtem ko zavezništvo najbolj oddaljenih agensov, čeprav malo verjetno, ni *nemogoče*.

⁸Dvojnost položaja je najbolj vidna v političnem polju, kadar vanj prestopijo (»uspešni«) agensi iz akademskega, ekonomskega, novinarskega ali pravnega polja in se kasneje v to polje vrnejo. Obstaja tudi v intersekciji univerzitetnega in birokratskega polja (rektorji, referati fakultet) ali univerzitetnega in ekonomskega (profesorji višjih in poslovnih šol, ki imajo svoja podjetja; univerzitetni pospeševalniki podjetij).

vladajočega razreda (Bourdieu 2003, 81), vpeljal koncept polja moči/oblasti, ki posamezna polja deloma obsega in vodilne agense v posameznih poljih (političnem, gospodarskem, birokratskem, pravnem, univerzitetnem, novinarskem), ki koncentrirajo največje količine specifičnih kapitalov, enoti v konstelacijo, skozi katero akumulirajo etatistični kapital, posledično pa tudi moč in oblast (Bourdieu 1998a, 40–41; Thomson 2010, 70–71; Wacquant 2006a, 58).

2.2 POLJA

Pri obravnavi koncepta polja bomo le implicitno naslavljali delovno tezo o kadrizmu. Jasno, koncept polja uvajamo in obravnavamo zato, da pojasnimo razsežnosti, ki bi jih pri preučevanju kadrističnega odnosu morali upoštevati. Toda primarno želimo polje (oz. polja) na tem mestu uvesti zato, da bi ustrezneje pojasnili družbeno strukturo. Namreč, pri obravnavi družbene strukture ne moremo mimo polja in relacij med njimi.

Po Wacquantu (2006a, 55) Bourdieu zavrne prazen pojem družbe in ga nadomesti s pojmom polje in družbeni prostor, ki smo ga omenili v prejšnjem podpoglavju, zato je, kot pravi Weininger (2005, 95), polje koncept, ki zgosti in razjasni razumevanje družbene strukture. Če Bourdieu pravi, da je »znanstvena (in nemara tudi etična) vrednost pojma polje dejstvo, da si prizadeva izključiti delne in enostranske objektivacije nemišljenega pri drugih, konkurentih ali nasprotnikih /.../« (Bourdieu 2012, 245), imamo sami v mislih nekaj drugega. Prvič, vprašanje oz. problem družbene strukture in strukturnega nasilja ter drugič, konstitucijo države. Zato bomo na tem mestu omenili najbolj relevantne dimenzije posameznih polj, za katere domnevamo, da zadobijo lastnosti, ki veljajo ne glede na nacionalni prostor, v katerem se vzpostavijo. Omenili jih bomo tudi zato, ker razrešujejo dilemo, ki jo je načela Hannah Arendt (2012), in ostaja danes v določenem delu filozofske tradicije nerazrešena: to je vprašanje o strukturnem nasilju.

Začeli bomo s poljem, pri katerem bomo najlažje razvili tako našo argumentacijo o druženi strukturi kakor tudi kritiko neosebne strukture, mehanicizma ali finalizma. Začeli bomo s poljem, ki se največkrat kaže kot homogeno, poenoteno in brez razlik, t.j. s političnim poljem. Bourdieu za politično polje trdi, da videz homogenosti izhaja iz njegove relativne avtonomije in logike delovanja, ki pomeni, da je to polje relativno avtonomno v odnosu do obdajajočega družbenega vesolja, t.j., da je sistem sil, ki so konstitutivne za strukturo polja (napetost), relativno neodvisen od sil, ki učinkujejo na polje (pritisk) in ima na voljo »svobodo«, potrebno za razvijanje svoje lastne nujnosti, svoje lastne logike, svojega lastnega *nomos*

(Bourdieu 2004a, 90). Torej: politično polje - politični mikrokozmos oz. univerzum - je avtonomen svet, ujet v zakone funkcioniranja večjega univerzuma, a poseduje določeno avtonomijo znotraj univerzuma, generira svoj lasten *nomos* (Bourdieu 2005a, 32). Institucionalizirana relativna avtonomija izhaja iz njegovega delovanja: ima lastne institucije (stranke), pravila funkcioniranja, izbrane agense, ki so izbrani v skladu z določenimi (volilnimi) procedurami itd. Toda to, zaradi česar je institucionalizirano kot (relativno) »avtonomna sfera«, torej zaradi specifične logike delovanja, sčasoma ustvari tendenco, da se to polje »zapre samo vase«. Odnosi med akterji političnega sistema prav zaradi relativne avtonomije celotnega polja postanejo pomembnejši kakor odnos vsakega izmed akterjev do družbenih skupin in »interesov«, ki naj bi jih zastopal, saj se diskurz politika ali stranke oblikuje v odnosu do diskurza izrečenega na drugem položaju v polju (Bourdieu 1991, 246–247; Močnik 2003, 146). Po drugi strani se politični agens umesti v politično polje, kjer prostor in svoj govor prilagodi skupinam, ki jih zastopa – ker pa poskuša svojo »bazo« razširiti in pridobiti čim več glasov, svoj govor razvodeni, ga »univerzalizira«, vpelje razne dvoumnosti, hotene nejasnosti itd. (Močnik 2007, 36). Po Bourdieuju tendenci nekakšne avto-referencialnosti, ki jo akterjem nalaga parlamentarna logika predstavniške demokracije, tako ne morejo na koncu uiti niti stranke, ki govorijo v prid najbolj deprivilegiranim skupinam, saj jih logika parlamentarne »tekme« distancira od tistih, ki naj bi jih zastopali. Močnik v tem vidi vzrok za nivelizacijo programskih razlik med strankami parlamentarnih demokracij, ki si »podporo pridobivajo z reklamnimi triki in ne s prepričljivostjo programov ali z upravljalno uspešnostjo« (Močnik 2003, 134). V samodejnem razvoju te logike čez nekaj časa ni več razlik v govoru političnih agensov, razlike med fragmenti v poenoteni politični frakciji pa se kažejo zgolj po osebem slogu svojih voditeljev, saj manjšina monopolizira družbeno energijo, (to se kaže npr. v monopolizaciji koncentracije govora, ki se omeji na vodilne akterje stranke in nekaj PR - ekspertov), ki jim jo je podelila volilna baza (Bourdieu 2005a, 34). J. B. Thompson pravi, daje v konkurenci med politiki, čigar izjave privzamejo relacijski status (izjave so smiselne le v relaciji do drugih izjav, dane z druge pozicije v tem polju) ravno videz ezoteričnosti tisti, ki ljudi odmakne od političnega polja, saj ljudje niso vpleteni v konstantno določanje distinktivne pozicije v polju (Thompson 1991, 27; prim. Krašovec 2013, 150–151). Namreč ravno konceptualizirati polje, govoriti o polju, o katerem govori Bourdieu, pomeni »prelomiti z idejo, da tvorijo učenjaki⁹ poenoteno, to je, homogeno skupino« (Bourdieu 2004a, 88; gl. tudi Bourdieu 2012, 147) in fokus usmeriti v širše strukturne

⁹Poljubno lahko dodamo: politiki, gospodarstveniki, umetniki, pravniki, profesorji, novinarji, zdravniki, celo sindikalisti (!), pa tudi študentje.

omejitve polja, v katerih delujejo agensi tako, da bi dosegli dobičke ali cilje, ki jih polje kot celota zasleduje, zahteva ali priznava. Colin Crouch v svoji *Postdemokraciji* (2013) ustrezno zajame Bourdieujeve epistemološke napotke pri preučevanju polj(a). Bourdieu namreč opozarja, da se v analizi posamezne institucije v polju (fakultete, mediji, stranke), potem ko smo jih obravnavali kot homogene celote v objektivnih razmerjih konkurence, na drugi ravni analize kažejo kot polja, ki so sama mesto razlik različnih redov in se notranje organizirajo kot polja v celoti (Bourdieu 2012, 83–84). Če pustimo odnose med katedrami na posameznih fakultetah in odnose med redakcijami v posameznih medijih ob strani, lahko tu v skladu s poljem, ki ga obravnavamo, rečemo, da politološki učbeniki beležijo to, kar je elaboriral že Bourdieu (in obratno). Pomenljivo je, da je opis podoben celo na ravni metafore: stranko tako opišejo kot niz povezanih in koncentričnih krogov. Najmanjši in najbolj notranji krog zajema vodstveno jedro, skupaj s svetovalci, v naslednjem (zunanem) krogu so parlamentarni predstavniki, nato dejavni člani, člani v krajevnih vladah, lokalni aktivisti in plačano osebje; sledijo člani, ki v stranki ne sodelujejo aktivno, a so z njo simbolno povezani; za njimi so lojalni volilci, ki zanesljivo oddajo glas in nato širša volilna baza, ki jo mora stranka šele prepričati, da bi ji podelila glas. Med vsemi temi akterji se (v hierarhičnem! ustroju) tvorijo odnosi, ki jih sociološka analiza lahko detektira in prikaže, toda v analizi mora nujno upoštevati še profesionalce, ki jih stranka najame, da zanjo opravijo določeno delo, vse skupine pa se dodatno prekrivajo s skupinami lobistov in predstavnikov podjetij, ki si želijo ali posel z vlado ali pa priti do posla preko stikov z vlado (gl. Crouch 2013, 67–69). Politično polje je šele upoštevajoč te napotke ustrezno konceptualno orodje, ki se znanstveno sooči z nerefektiranim in antiintelektualističnim resentmentom (»vsi politiki so isti«, »vsi morajo oditi«), ki mu je bil pisec te naloge mestoma priča tudi na slovenskih vstajah. Ta izredno nevarna esencialistična logika, ki naredi »vse mačke enako sive in vse ljudi enako krive« (Arendt 2007, 340), vidi razrešitev težav ravno v mistifikaciji tistih, ki so (za)res krivi in odgovorni za posamezne odločitve ter dejanja, saj v kolektivni krivdirazpusti tudi vsakršno osebno odgovornost. Če si v denaturalizaciji te simplifikacije pomagamo z zgodovinsko analizo, lahko lociramo odmik socialdemokratskih in laburističnih strank od volilne baze v logiki parlamentarnega sistema v času spremenjene kompozicije delavskih razredov. Ker t. i. fordistični delavci od 1980-ih let predstavljajo vse manjšo bazo volilcev in članov v zahodnih parlamentarnih demokracijah, so se namesto k strankinim aktivistom na terenu, ki so bili vse manj uporabni kot zveza med vodstvom in bazo, širša vodstva strank obrnila na izvedenska merjenja javnega mnenja, v svoj krog pa (namesto sindikatov) pripustila podjetja, ki financirajo izpad prihodkov za televizijske in nacionalne kampanje. Tu se socialdemokratske

in laburistične stranke soočijo s problemom: kampanje za volitve postajajo vse dražje, zato se stranke ne morejo odpovedati nobenemu od finančnih sredstev, ki jim jih namenijo bogati donatorji, korporacije in podjetja, sčasoma pa ravno ta povezava med bogatimi donatorji, podjetji in stranko odvrnejo volilce od te stranke (Crouch 2013, 70–72). Ozko notranje jedro vodstva stranke, ki posluje predvsem s homologno pozicioniranimi elitami v gospodarskem polju, se iz kroga razširi v elipso, ki v svojem jedru koncentrira precej moči. Na podoben način se transformira tudi polje državne politike, ki na krajevne in lokalne politike prenese zgolj podizvajalski in podpogodbni del upravljanja, samo pa centralizira in koncentrira avtoriteto ter moč (prav tam, 94). Crouch v tem vidi enega od dejavnikov za porast korupcijskih škandalov v večini držav Zahodne Evrope in ne v patologizaciji nacionalnih karakteristik ali psihologizaciji ter personalizaciji strukturnih problemov, ki mu radi zapadejo v novinarskem ali akademskem polju. Stranke niso homogene ali nekonfliktne enote; kot posledica nivelizacije ali odmika od strankinega programa, neuspeha na volitvah ali hegemonije določene skupine v jedru stranke, lahko pride do napetosti med aktivisti stranke, krajevnimi in lokalnimi predstavniki, plačanim osebjem stranke, ki mnogo časa in energije vložijo v delo v stranki na eni strani ter vodstvenim jedrom s svetovalci in parlamentarnimi predstavniki na drugi strani. Prvi imajo več stika z »bazo«, željami, vrednotami in cilji volilcev, slednji na primer skušajo razširiti bazo glasov, ko vidijo, da je baza lojalnega volilnega telesa premajhna (gl. Crouch 2013, 68).

Prostor univerz oz. prostor fakultet (če gledamo manjše države ali manjša mesta), ki je bil objekt analize v knjigi *Homo Academicus*, je, ravno tako kot politično polje, prostor heterogenosti, ki ga ni mogoče zvesti na enoten in nediferenciran prostor, ki bi deloval neantagonistično in v simbiozi, brez konfliktov. Bourdieu je v *Homo Academicus* ugotavljal,¹⁰ da se je francosko akademsko oz. univerzitetno polje v 60-ih letih 20. stoletja hierarhiziralo po dveh polih, ki ustrezata dvema vrstama oblasti – na enem polu so bili pozicionirani univerzitetniki z znanstvenim kapitalom, ki so se posvečali predvsem raziskovanju, svojo avtoriteto generirali s pomočjo znanstvenega prestiža (npr. skozi vodenje raziskovalne skupine), priznavanje pa jim je podelilo znanstveno polje, najpogosteje tuje (Bourdieu 2012, 116–123). Na drugi strani so v polju dominirali profesorji, ki so bili

¹⁰Tu delamo krivico multidimenzionalnosti knjige *Homo academicus*, verjetno najglobljejši Bourdiejevi knjigi, ki vsebuje in odpira največ dimenzij in problemov družbenega sveta: npr. vprašanje bourdiejevskega tipa reflektivnosti, ki je v tej knjigi na delu, vprašanje hysteresisa, vprašanja multiplih kriz v paralelnih poljih, vprašanja profesorskih kategorij percepcije, edinstvenega prispevka k razumevanju kompleksnosti univerz(e), demistificiranja nekonfliktnosti visokošolskega sveta in dela z opozarjanjem na boje, ki tam potekajo, ob tem, da opisuje najbolj dinamičen in progresiven družboslovni in humanistični intelektualni prostor 20. stoletja ter okoliščine maja 1968 v Parizu. Za podrobnejšo razpravo o konsekvencah širine knjige gl. Wacquant (1990).

nosilci univerzitetne oblasti, ki je temeljilana monopolu nad instrumenti reprodukcije profesorskega korpusa, agregacijske komisije, posvetovalnega odbora univerz (ki izvoli redne profesorje), rektoratov in dekanatov, torej na posesti kapitala, ki se pridobi znotraj Univerze (prav tam, 95–106). Univerza tako postane kraj soočenja med dvema tekmovalnima *principoma legitimacije*: prvi, posvetni in politični, se uveljavlja, bolj kot se vzpenjamo po posvetni hierarhiji, ki poteka od naravoslovnih do pravnih ali medicinskih fakultet; drugi, ki temelji na avtonomiji znanstvenega in intelektualnega reda, se uveljavlja, bolj kot se premikamo od prava ali medicine k naravoslovju (Bourdieu 2012,60; Wacquant 1990, 680; v znanstvenem polju je princip hierarhizacije izredno podoben, ni pa povsem enak. O simbol(ič)nem, znanstvenem in administracijskem kapitalu, ki strukturirajo to polje gl. Bourdieu /2004a, 99–102/). Ta dva principa sta bila vpisana v same strukture univerzitetnega polja, v »spor« (Kant) med »zgornjimi« fakultetami, ki so predstavljale t.i. »mondni pol«, teološko, pravno in medicinsko, ki jih je vlada najbolj neposredno nadzirala in so bile v tem vidiku tudi najmanj avtonomne ter obenem najbolj neposredno poklicane k temu, da oblikujejo in nadzirajo praktično rabo znanja in vsakdanje uporabnike le-tega: duhovnike, sodnike, zdravnike. Na drugi strani je nasprotje predstavljala »spodnja fakulteta«, posvetno dominirana, a intelektualno superionejša, ne glede na to, ali je šlo za zgodovinsko in empirično znanost (zgodovino, geografijo, slovnico itn.) ali čisto umsko znanost (čisto matematiko ali čisto filozofijo). Poseben položaj, je ugotovil Bourdieu, so v tem prostoru imele filozofske in humanistične fakultete, ki so po eni strani delovale v znanstvenem polju, t.j. v logiki raziskovanja, na drugi pa so bile angažirane v polju intelektualne produkcije (Bourdieu 2012,73 in 83). Tako Primož Krašovec (gl. 2011, 123–125) dogajanje in delovanje na neavtonomnem polu novinarskega polja na silo enoti v delovanje celotnega polja kot takega. Pri tem pozablja, da govor strokovnjakov in političnega razreda ni ključna značilnost polja v celoti (ni značilna za ženske revije, tabloide, kulturne redakcije časopisov, anti-sistemske oddaje javne televizije, tematske revije za dom, modo, avtomobile, šport itd., radikalnejše alternativne medije). Zato tudi kasneje ponavlja zmoto kompozicije (Uršič in Markič 2009, 84) in še vedno govori o »meščanski ekonomski vedi«, »meščanskih akademikih« in »akademskem družboslovju«, za katerega so »množice objekt upravljanja s strani države ali kapitala« (Krašovec 2013, 142–144) in znova pozabi, da ekonomska veda nikakor niniti statična niti monolitna skupnost, temveč v svoji dinamiki in hierarhijah obstajakot prostor položajev, na katerih agensi privzemajo določena (tudi antagonistična) stališča in vidijo svet v skladu s tem stališčem, to pa pomeni, da znanost ni zgolj prostor

solidarnosti, temveč tudi bojov in konfliktov (Bourdieu 2004a, 76–77 in 88–89; Maton 2003, 56; Wacquant 2006a, 57–59)¹¹.

Znanstveno polje je v nekaterih karakteristikah podobno drugim poljem. Tudi pojem znanstvenega polja opozarja na to, da obstaja minimum enotnosti znanosti, a v tem minimumu enotnosti različne discipline zasedajo raznolike in različne položaje v (hierarhiziranem) prostoru disciplin. Agensi, osamljeni učenjaki, ekipe ali laboratoriji, ki jih opredeljujeta volumen in struktura specifičnega kapitala, ki ga imajo, določajo strukturo polja, ki določa te agense same in učinkuje na znanstveno produkcijo ter prakse učenjakov. Zato Bourdieu znanstveno polje opiše kot skupek lokalnih polj (disciplin), ki imajo skupne interese in minimalna načela (na primer, interes za racionalnost zoper iracionalizem, zoper antiznanost itn.). Najbolj temeljna izmed enkratnih lastnosti znanstvenega polja je njegova (bolj ali manj totalna) zaprtost, ki je vzrok za to, da raziskovalec ali raziskovalka težita k temu, da nimata drugih receptorjev kakor raziskovalce, ki so ju najbolj zmožni razumeti, kritizirati, zavrniti in celo demantirati. Za to polje je poleg tega značilna, bolj kakor legitimna reprezentacija »realnega«, *arbitraža* »realnega«. To pomeni, da so kot konstitutivno vrednoto raziskovalci in raziskovalke sprejeli povedati resnico sveta, s čimer so obenem sprejeli, da jih kritizirajo, jim nasprotujejo, jih zavračajo v imenu reference na (objektivno) »realno«, ki je tako postavljeno za rabsodnika raziskovanja, kar jih v največji meri ločuje od pravil, konstitutivnih za umetniško polje. Poleg tega imajo konkurenti za monopol nad legitimno reprezentacijo objektivne realnosti na voljo relativno obsežno kolektivno opremo teoretske konstrukcije in empirične verifikacije ali falsifikacije (znanstveni kapital), katerih obvladovanje se zahteva od vseh udeležencev in udeleženk v tekmovanju in ki z novimi pridobitvami raziskovanja konstantno narašča (Bourdieu 2004a, 74–75 in 111–117).

Oba svetova (tako polje znanosti kot svet univerz in fakultet) omenjamo zato, ker je njuna stopnja avtonomije še vedno precej visoka. Pri naravoslovnih vedah je ta avtonomija (historično) vpisana tako v objektivnost inkorporiranih struktur polja (razdelitev na discipline z vsemi pripadajočimi boji za proračune, mesta, kredite), kakor skozi institucionalno ločitev raziskovanja (odprta proti industrijskim okoljem) ter poučevanja (prek ustanovitve združenj, ter z institucionalizacijo sestankov, medalj, revij itd.) Poleg tega ne smemo pozabiti na

¹¹Izpeljano naravnost iz tega - kaj pravzaprav pomeni meščanski? Ali obstaja tudi ruralna ekonomska veda? Kdaj je potem univerza, na kateri poučujejo ekonomijo meščanska in kdaj ruralna? Primoža Krašovca kritiziramo, ker je v pomembni meri oblikoval tudi našo misel in ker mislimo, da tako prodornega misleca, ki v svojih člankih razbija doksično percepcijo dela in transformacij delovnih odnosov ter procesov ne bi smelo zanašati v pamfletarski jezik ciničnega *J'Accuse*. Po drugi strani pa smo evocirali to vrsto pisanja, ki je značilna za marksistično navdihnjeno kritiko, ravno zato, ker v svojo teorijo in opis sveta ne vpisuje koncepta heterogenih in antagonističnih polj.

avtonomijo, ki je, kot pravi Bourdieu, vpisana v možgane, v obliki teorij in metod, ki so se vrnile v praktično stanje, zaradi katere imajo znanstveniki za odjemalce večinoma svoje kolege-znanstvenike¹²(Bourdieu 2004a, 90–94), pravica do vstopa v polje je še vedno precej omejena: npr s posedovanjem in praktičnim obvladovanjem teoretsko-eksperimentalnih, kognitivnih in materialnih virov, ki se kaže kot praktični čut za relevantne eksperimentalne probleme, kakor tudi z *illusio*, verjetjem v igro in njene zastavke (Bourdieu 2004a, 94–95). Poleg tega sta oba svetova strogo hierarhizirana in imata še vedno precej visok prag vstopa, zahtevata določeno mero kulturnega (celo ekonomskega) in specifičnega (t.j. disciplinarnega) kapitala, veliko količino (predvsem, a še zdaleč ne samo mentalnega) dela, ki je še vedno relativno respektabilen in (relativno) dobro plačan. Vse te karakteristike obeh svetov se razlikujejo glede na nacionalni prostor in na pozicijo, na kateri se nahajamo v teh poljih, toda kljub vdoru heteronomije in prekarizacije v zadnjih desetletjih(Freitag 2010, 22–24 in 33–34; Liessmann 2009, 60; Močnik 2009, 375–377; Močnik 2010, 311), lahko rečemo, da njuna (relativna) avtonomija in eliminatorska logika vseeno onemogočata množičen dostop do najvišjih položajev v teh poljih. Tu namreč stopamo v polemiko z določenim razumevanjem strukturnega nasilja, ki ne zapopade celotne kompleksnosti sistema, v katerem živimo in delujemo. Gre za polemiko z interpretacijo, ki jo je v besedišče uvedel Etienne Balibar, ko je strukturno nasilje poimenoval kotultraobjektivno obliko nasilja ali krutost brez obraza, nekakšno »nasilje brez subjekta« (Balibar 2004, 445),t.j. institucionalizirano, brezosebno, hladno, zbirokratizirano nasilje, ki producira zavrgljivega človeka (fra. *production de l'homme jetable* oz. človeka, ki ga po uporabi zavržemo). Interpretacijo je povzel in premislil Slavoj Žižek, tej simplificirani koncepciji nasilja, »ki ga ni več mogoče pripisovati konkretnim posameznikom in njihovim 'zlim' nameram, pač pa čisto 'objektivnim', sistemskim, anonimnim silam« (Žižek 2004, 495) pa posvetil monografijo v slovenskem jeziku (2007), ki je bila prevedena tudi v angleščino (2008). Medtem ko nam notranja logika polj in odnosi *med* temi polji, kakor tudi poklicne norme ali formalizirana pravila polj, kažejo podobo naturalizirane nedostopnosti in kvazi-avtomatske ekskluzivistične logike funkcioniranja polja, nam historična in sociološka analiza pokažeta na njuno arbitrarnost, toda

¹²Pri družboslovju je zgodba malo drugačna, zaradi narave družboslovnega predmeta: zunanje sile, ki načenjajo avtonomijo te skupine véd, so tu agresivnejše, saj se družboslovje izreka o družbenem svetu, tako kot ostali diskurzi (v Foucaultovem pomenu te besede) pa si prizadeva tudi za monopol nad izrekanjemsamim (Bourdieu 2004a, 90; Bourdieu 2011, 29). Družboslovje bi lahko, kljub svoji heterogenosti, zahtevalo in utrjevalo monopol z: na eni strani intenzivno rabo kvantitativnih, statističnih in empiričnih metod, na drugi s teoretsko rigoroznostjo in poznavanjem zgodovine ter klasikov lastne discipline, na tretji z zahtevo po multilingvizmu. V kolikor, seveda, kot pravita Bourdieu in Passeron (1979, 55), študirati ne pomeni producirati kulturo, temveč, tekom študija, pri študentu ustvariti kapaciteto, da bi kulturo šele (lahko) produciral.

arbitrnost, ki je skozi zgodovino naturalizirana, ki kot arbitrnost ni prepoznana, ker je inkorporirana v shemah percepcije. Bourdieu ravno s svojimi sociološkimi koncepti, kot je habitus, razrešuje to napetost med radikalnim objektivizmom strukture brez subjekta in subjektivizmom, ki vse učinke strukture razpusti v interakciji (gl. npr. Bourdieu 2003,15–17). Če bi Žižek upošteval dosežke sociologije 20. stoletja, bi moral opustiti strukturalistični jezik, saj tako s konceptom polja kakor s pomočjo habitusa, »sklopa shem zaznavanja, vrednotenja in delovanja, ki delujejo kot praktični operatorji«(Bourdieu 2002a, 161), razumemo, kako posamezniki objektivne strukture skozi najzgodnejšo socializacijo ponotranjijo, skozi prakso pa reproducirajo. Bourdieu priznava, da se odnosi dominacije v družbah z visoko stopnjo diferenciacije med polji, ohranjajo s pomočjo objektiviranih institucij, kakršne so npr. »samo-regulirajoči trg«, izobraževalni sistem ali država. Razvoj institucij namreč omogoča kontinuirano akumulacijo materialnih (ekonomskega in kulturnega kapitala) in simbolnih (kulturnega in socialnega kapitala) dobrin ter njihovo alokacijo, ki se lahko ohranjajo tako, da jih posameznikom ni potrebno konstantno in v celoti vzdrževati z namernimi dejanji. To pomeni, da v teh družbah dominacije ni potrebno več izvajati na neposreden, intersubjektivni način. V skladu z objektivnostjo in relativno avtonomijo institucij se individuumi, ki zasedajo vodilne položaje, lahko odrečejo neposrednemu nasilju in dominaciji, saj je nasilje vgrajeno v same institucije (gl. Bourdieu 1997, 183–188), skozi njihova pravila, logiko delovanja, postopke eliminacije. Ker smo zgoraj Žižku očitali strukturalistični jezik in ker obravnavamo koncept polja, ki naj bi predstavljal radikalno nasprotje Althusserjevemu konceptu aparata, želimo na tem mestu povedati, da ne zavračamo vseh ugotovitev strukturalizma. V zagovor Althusserja, na katerega se Bourdieu nekajkrat kritično referira (gl. Bourdieu in Wacquant 1992, 102; Bourdieu 1987a, 814–815; Bourdieu 2002a, 231), moramo povedati, da je Bourdieu v svoji kritiki prestrog, deloma je v tej kritiki celo površen. Verjamemo, da je bil koncept aparata v burnih časih 1968-ega rabljen nereflektirano, a tega ne gre, sodeč po Althusserjevem tekstu, pripisati Althusserju samemu, temveč nekompetentnim Althusserjevim bralcem, študentom in sledilcem. Althusser namreč verski IAD definira kot *sistem* raznih cerkva, šolski IAD kot *sistem* raznih »šol«, državnih in zasebnih, politični IAD pa kot politični *sistem* z različnimi strankami (gl. Althusser 2001, 71; poudaril M. R.). Če ostanemo zgolj pri slednjem, Althusser dopušča, da tudi komunistična stranka vstopi v parlament in tam bojuje razredni boj z buržoaznimi strankami, kmečkimi strankami ali strankami aristokratskih oz. rentniških frakcij (gl. Althusser prav tam, 119–120), kar pomeni,

da pri konceptu aparata ne gre za totalni in mehanicistični ustroj funkcionalističnega finalizma, temveč koncept, ki je celo blizu Bourdieujevemu polju¹³, le da gre pri konceptualiziranju za višjo raven abstrakcije, do katere Bourdieu ni čutil niti najmanjše afinitete (gl. Bourdieu 2008, 26–27; Bourdieu 2011, 34).

V kapitokadrizmu tako ne moremo več govoriti, da »o usodi celotnega sloja populacije in včasih celotnih držav lahko odloča 'solipsistični' spekulativni ples Kapitala, ki svoj cilj donosnosti zasleduje z blaženo ravnodušnostjo do vplivov svojega gibanja na družbeno realnost« (Žižek 2004, 495). Transformacije, skozi katere je šel kapitalizem, so v procesu diferenciacije sfer in konstitucije držav ustvarile določene strukture odnosov, ki filozofske razpravljalce, če jih poskušajo pojasnjevati zgolj s pomočjo teorije presežne vrednosti (Duménil in Lévy 2012, 122–123), vodi v nezaslišani redukcionizem. Zato se je pri tematizaciji družbene realnosti potrebno nasloniti na ustreznejše koncepte, ki izhajajo iz sociološke tradicije. Bourdieu problem države in strukture v vsej kompleksnosti formulira nekako takole: »Problem države je mogoče postaviti šele, ko vemo, kako delujejo polja, zlasti pa, ko vemo, kako se vzpostavljajo območja, neodvisna od gospodarskega polja. Tedaj država postane prostor meta-boja, boja za oblast nad polji« (Bourdieu 2011, 70). Zato konstelacijo države, kot smo jo poskušali tematizirati v tem poglavju, postavimo na bourdieujevski način: kot diferenciran prostor objektivnih odnosov raznolikih relativno avtonomnih, a heterogenih in hierarhiziranih polj, inkomenzurabilnih logik, katerih ne moremo zvesti na profitno logiko, logiko kapitalizma ali postmoderne (Bourdieu in Wacquant 1992, 97 in 105–106).¹⁴ Birokratske instance (kot so ministrstva in raziskovalne agencije), ki jim je naloženo nadziranje distribucije finančnih in administrativnih virov, lahko prek posredovanja znanstvenih administratorjev ali komisij, ki niso nujno najprimernejše za to, da bi to opravljale *znanstveno*, razsojajo v konfliktih med raziskovalci in profesorji. Moč, ki jo znanstveni administratorji, ki jih nikakor ne vodijo znanstveni oziri, lahko izvršujejo nad

¹³Ustrezno poznavanje francoskega intelektualnega polja razodene skupne učitelje, ki so jih imeli tako Foucault, kot Althusser in Bourdieu: Canguilhema in Bachelarda, Vuillemina in Koyreja, Merleau-Pontyja in Levi-Straussa, Cavaillesa in Erica Weila. Na to opozori tudi Wacquant (prim. 2008, 412, opomba 16). Vse teme in tematike, ki so avtorjem polja, diskurza ali aparata skupne, kakor tudi pomembne distinkcije, ki jih ločujejo, bi tvorile poučno delo, ki bi ga slovenski prostor ravno zaradi klarifikacije konceptualnih razlik nujno potreboval.

¹⁴Toda proti vsem oblikam kulturalističnega determinizma velja poudariti, da je ekonomsko polje nagnjeno k temu, da, prvič, v odnosu strukturne homologije drugim poljem vsili lastno strukturo (Bourdieu 1991, 230) ter da so, drugič, relativno avtonomna polja v svojem delovanju in svojih transformacijah bolj ali manj močno in bolj ali manj neposredno, t.j. v odnosu kavzalne določenosti, podrejena ekonomski produkciji (prav tam, 245–246). Vdor ekonomske logike v polja v času neoliberalne kontrarevolucije odpira dovetnost analize za določene marksistične koncepte, kot so permanentna primarna akumulacija ali deskilling in ki se jih da sintetizirati z Bourdieujevimi koncepti (gl. spodaj).

znanstvenimi polji, se lahko zmeraj opre na notranje delitve polja. Tako se lahko tisti, ki imajo najmanj znanstvenega kapitala, kar pomeni, da so tudi najmanj eminentni po relevantnih znanstvenih kriterijih, lahko sklicujejo na zunanje moči in avtoritete, da bi se okrepili ali morebiti zmagali v svojih znanstvenih, pravzaprav pa neznanstvenih, bojih (Bourdieu 2004a, 102–103). Ker se v posameznih poljih kopičijo raznolike oblike in vrste kapitala, specifične za posamezno polje, Bourdieu državo označi kot *kulminacijo procesa koncentracije različnih vrst kapitala* /kapitala fizične sile oz. instrumentov prisile /vojska, policija/, ekonomskega kapitala, kulturnega ali/in informacijskega kapitala, simbol(ič)nega kapitala/(Bourdieu 1998a, 41–42). Šele s te, mezzo ravni se nam zdi ustrezno nasloviti nadnacionalne procese nadnacionalnih, regionalnih in mednarodnih institucij, ki izvedejo, ukažejo ali zgolj vplivajo na določena dejanja v določenih državah. Kljub njihovi nadnacionalni naravi so akterji (organizacije, korporacije, posamezniki) del nacionalnih (buržoaznih in finančnih) razredov, pripadniki nacionalnih političnih polj, integrirani v vse bolj globalno ekonomsko, politično polje (o tem, da je znanstveno polje najmanj zaprto v nacionalne meje gl. Bourdieu /2004a, 123/). Zato velja upoštevati opozorilo Vlaste Jalušič (2012, 109), da moramo vprašanje o strukturnem nasilju zastaviti na drugačen način: vprašati se moramo, kdo *so človeški akterji* za strukturami in njihovim na videz samodejnim »učinkovanjem«, ker strukture ne »funkcionirajo« brez človeških dejanj. Vse to, kar se manifestira kot struktura zgolj »funkcionira« tako, »kot da« gre za avtomatizem, ki ga nimogoče prekiniti, kot da je oblast proizvedena avtomatično, kot da za njo ne stojijo konkretni ljudje. Toda to»funkcioniranje« zmeraj predpostavlja dejanja in delovanje človeških akterjev, konkretnih ljudi, ki se nahajajo in učinkujejo znotraj institucij, jih formirajo, nadzorujejo, implementirajo itd.« (Jalušič prav tam, 108). »Kapital seveda ne deluje sam po sebi, temveč to skozi določene institucije počnejo določene frakcije vladajočih razredov (na najvišji ravni; op. M. R.): zlasti skozi zelo velika podjetja, najpomembnejše finančne institucije in državo« (Duménil in Lévy 2012, 100). Če se tu torej ozremo na našo delovno hipotezo in končno sintetiziramo ugotovitve Bourdieujeve teorije s teoretskim horizontom kapitokadristične hipoteze, lahko (preliminarno) in na izredno prozoren način zastavimo naslednji empirični projekt: skupine kadrov bi morali natančno razdeliti na zasebne (managerji, inženirji, trgovci, finančniki, raziskovalci) in javne /višji državni funkcionarji, birokrati, akademski uslužbenci, politiki/ (Duménil in Lévy 2012, 111) ter določiti pertinentne lastnosti, nato pa s pomočjo statističnih in etnografskih orodij raziskati odnose med njimi, ki se tkejo v posameznih poljih ter odnose, ki jih tkejo z ostalimi subjekti (finančniki, kapitalisti, rentniki). Šele tako bi dobili družbeno porazdelitev teh kategorij po družbeni strukturi (ločnica

med *zasebnim* in *javnim* kadrom ni nepomembna, ko opazujemo porazdelitev kulturnega kapitala /Bourdieu 1998a, 4–5) in šele na podlagi rezultatov te empirične raziskave bi lahko potrdili ali, kot trdimo na koncu prvega dela prvega poglavja, ovrgli hipotezo o enotnem razredu kadrov ali uslužbencev. Pri konceptualizaciji razredov bi morali nujno upoštevati tudi konstelacijo polj in odnosov med njimi. Tudi tu kadristična hipoteza trpi za določeno teoretsko slepoto, kadar ne upošteva heterogenosti polj in strukture odnosov med polji. Kot opozarja Bourdieu (1993, 19–20; Bourdieu 1996b), med polji (npr. visokega šolstva in poljem moči) obstaja strukturna homologija, ki določeno polje vzpostavi na način, da ta reproducira strukturo polja moči/oblasti. Češar konceptualizacija avtorjev kadristične hipoteze ne zajame, ravno zato ker nimata koncepta polja moči/oblasti, s katerim lahko uspešno detektiramo spor med dvema skupinama *dominantnih* agensov v družbi, je trajektorija. Pravilno sicer trdita, da je v neoliberalizmu prepoznati napad financ na kadre (Duménil in Lévy 2012, 41–44), a to drži vse dokler ni bil spor med *dominantnima* frakcijama(!) razrešen in je prišlo med tema skupinama do relativnega kompromisa in konsenza¹⁵. Ker polja niso homogene konstelacije, napad na kadre ni mogel potekati na celotno polje kot tako. Bourdieu je v neoliberalni transformaciji videl proces, v katerem polje oblasti/moči kot celota pravzaprav razrešuje svoje notranje delitve in konflikte (Bourdieu 1993, 19–20). Tako so se, ko so posamezna nacionalna polja moči/oblasti dosegla konsenz, radikalno zaprla, izključila večino agensov na nižjih položajih v homolognih poljih iz procesov odločanja, medtem ko so v družbenih prostorih kot celoti ustvarila segregirane prostore in iz sfer vpliva izključilavelike skupine prebivalstva (Bourdieu et al. 1999; Bourdieu 2005b). Zato menimo, da je šlo pri »napadu« prej za zgodovinsko dinamiko polj, kjer so določeni kadri v političnem, akademskem ali birokratskem polju iz takšnih in drugačnih razlogov sklenili kompromis z agensi v samih vrhovih nacionalnih gospodarskih polj in finančnih podpolj. Ta trditev potrebuje natančnejšo empirično verifikacijo tega procesa, a enostavno poznavanje delovanja mehanizmov držav kot strukture raznolikih polj nam pove, da republikanci v ZDA, konzervativci (vse bolj tudi laburisti) v Veliki Britaniji, konzervativne in ljudske (vse bolj tudi socialdemokratske) stranke v kontinentalni Evropi niso kadri, ki bi jih finančne frakcije napadle, temveč njihovi so-akterji v homolognem polju, ki skozi parlamentarni proces sprejemanja zakonov, predpisov, uredb ter sprejemanja restriktivnih proračunov poskušajo modificirati strukturo države tako, da ta

¹⁵Ta proces bomo poskušali formulirati Bourdieujevsko: določene skupine kadrov v političnih poljih – ki so vodili keynesianistično državno politiko in udeleževali fordistični kompromis med delom in kapitalom –so finančne frakcije dominantnih razredov v 60 in 70ih letih 20. stoletja»napadle« tako, da so financirale in začele aktivno podpirati vstopo ter dejavnosti tistih kadrov, ki bi ponovno rekonstituirali stopnjo profita in vzpostavili stara lastninska razmerja.

deluje t m frakcijam v prid. Kot bomo videli pri pojmovanju histeresisa v tretjem poglavju, potrebuje revolucija, in mika nas reči, vsaka revolucija v kapitokadrimu (tudi neokonzervativna), zaradi diferenciacije sfer ter relativno avtonomnih polj, določeno orkestracijo habitusov. Potrebuje agense, ki so bili deležni podobnega kondicioniranja in konstituiranja habitusov, na katere so pritiskale podobne strukturalne prisile (npr.  olskega) okolja. Potrebuje agense s podobnimi kognitivnimi strukturami, shemami percepcije ter dispozicijami, ki vstopijo v polje, delujejo v poljih in transformirajo homologna polja tako, da se tam udejanjajo določeni interesi določenih razredov, frakcij in skupin. Kot lahko kadri v najboljši veri po »zagonu gospodarstva«, znižujejo davke najbogatej im frakcijam buržoaznega razreda (Zgroženi ekonomisti 2012, 13), se lahko, kot smo videli s pomočjo Colina Croucha, tudi politični kadri naslonijo na pomoč finančnih frakcij, kadar so soočeni s pridobivanjem finančnih sredstev, ki jih potrebujejo v volilnem procesu¹⁶.

V analitičnem smislu o strukturnem »nasilju« lahko govorimo šele po skrbni preiskavi konkretnih institucij in kategorij, ki »funkcionirajo« kot nasilje ali imajo nasilne učinke, saj so, kot pravi Vlasta Jalušič, institucije »zmeraj rezultat človeškega delovanja in ustvarjanja« (Jalušič 2012, 108), zato je potrebno v konceptualizacijo strukturnega nasilja institucij vključiti tudi vsakokratne strategije agensov, ko s pomočjo habitusa, tega » uta za igro«, a tudi  uta za mejo igre, pervertirajo pravila in formalnosti (Bourdieu 2003, 48–50), ki si nadenejo obliko idiosinkrati nih malih čudežev, ko se birokrati ne držijo birokratskih pravil, po svoje interpretirajo dvoumen zakon ali člen zakona, dopustijo kr itevi ali transgresijo meje, ne eliminirajo tistega, ki bi moral biti eliminiran. Habitusu in subjektivnosti objektivnih struktur se bomo posvetili v naslednjem poglavju magistrske naloge.

¹⁶Ni jasno, zakaj Duménil in Lévy v tematizaciji neoliberalizma ne dopu ata kompromisa med kadri na eni in kapitalisti ter financami oz. rentniki na drugi strani, temveč neoliberalni proces formulirata v terminih konflikta. *Upravni odbor* je po njunem ena bistvenih institucij, kjer je ta kompromis med skupinama sklenjen (gl. Duménil in Lévy 2012, 124–125), mislimo pa, da družbena dinamika dopu a, da se kompromisi sklenejo na mnogih ravneh delovanja.

3 NOTRANJA STRUKTURA IN HETERONOMNO DELO

Pogled z določenega stališča, ali bolje, z določenega mesta v družbenem prostoru, ki ga pripišemo klasificiranim agensom, je po Bourdieuju drugi prelom (prelom z objektivizmom), ki ga izvedeta preučevalec in preučevalka družbenega sveta. Agensi konstruirajo svojo vizijo sveta, a pod strukturalnimi prisilami okolja, ki jih obdaja: družbeni svet se, kot pravi Bourdieu, kaže kot evidenten zato, ker so dispozicije agensov, njihov habitus, mentalne strukture, s katerimi doumevajo družbeni svet, v glavnem proizvod ponotranjenja struktur družbenega sveta (Bourdieu 2003, 85–86). V tem razdelku nalogebomo s pomočjo pomembnih Bourdieujevih konceptov (habitusa, doxe, simbolnega nasilja) v razpravo vnesli njegova razmišljanja o ponotranjenju družbenih struktur, saj lahko z dobršno mero skepticizma in intelektualnega pesimizma pristopimo k regresivnim učinkom in posledicam nematerialnega oz. kognitivnega dela. Ta je v svoji organizacijski, vodstveni, komunikativni, svetovalni, raziskovalni, upravljalški in tehnokratski funkciji, temelj *kadristične* narave dela¹⁷. Na delovno tezo se v tem poglavju ne bomo eksplicitno navezovali, saj ta fenomenološki ali konstruktivistični moment zaradi teoretskega horizonta, iz katerega izhajata, pri avtorjih *kadristične* hipoteze (Duménil in Lévy 2012) umanjka. Mehanizmi in koncepti, ki jih bomo na tem mestu pojasnjevali, so kljub temu integralni del *kadrističnega* odnosa.

V marksističnem kanonu sicer obstaja specifična artikulacija pojma dela, velik Marxov prispevek k družboslovni misli, ki posebnost kapitalističnega načina produkcije presežne vrednosti (še vedno) vidi v tem, da v kapitalističnem produkcijskem načinu, produkcija presežne vrednosti *ni predstavljena* kot izkoriščanje, temveč je institucionalizirana kot *ekvivalentna* menjava v sferi cirkulacije, v sferi produkcije pa kot podreditev *tehničnim* zahtevam delovnega postopka – in ne kot odzemanje dela na novo ustvarjene vrednosti neposrednemu proizvajalcu na podlagi razmerij osebne odvisnosti. Tako se tudi mezda prikazuje kot plačilo za delo in ne kot plačilo za najem delovne sile (gl. Duménil in Lévy 2012, 94–95; Močnik 2009, 406; Krašovec 2013, 138–139). Toda ta temeljni postulat je bil v sociološki, politološki, ekonomski in filozofski literaturi, kjer je v zadnjih 40 letih prišlo do povečanega zanimanja za transformacije delovnega procesa, ki so se zgodile v državah

¹⁷Poglobljeno razpravo o mezdnem, abstraktnem in heteronomnem delu bomo tokrat pustili v fragmentih; razvili jo bomo ob drugi priložnosti.

kapitalističnega centra, postavljen na stran. V gospodarstvih in strukturi držav kapitalističnega centra je namreč opazen porast števila storitvenih delavcev, delavcev terciarnega sektorja, delavcev, katerih delo temelji na komunikaciji, čustvih, negi. Tej transformaciji so v literaturi pritaknili pridevnike, kot so postfordistično, postindustrijsko, nematerialno ali kognitivno /delo/ (Ash et al. 2003; Kim et al. 2010; Negri in Hardt 2003; Močnik 2006, 129–131). Sami trdimo, a bi morali to dodatno empirično preveriti, da je doksična percepcija dela, še bolj pa *illusio*, temeljno verjetje v zastavke polja, značilno za višje frakcije kategorije kadrov, ki jim struktura polja prinaša koristi in simbol(ič)ni kapital, kakor tudi prednosti in subjektivno izpolnitev, ki jih posamezna polja lahko generirajo, zato moramo analogijo s postfordističnim procesom uvajati previdno. Biti na vrhu novinarskega polja, ne pomeni biti novinar, plačan po vrstici, ki doživlja fordizacijo delovnega procesa (gl. Bourdieu 2001; gl. tudi Krašovec 2011, 107–109). Naša koncepcija je zato homološko konsistentna s tistim delom kritične, sociološke in politološke literature, ki ugotavlja, da je ontološka podstat postfordističnega produkcijskega načina postala delavčeva osebnost (Gorz 1999; prim. Šadl 2003 in Virno 2003, 33–82), ki je ob tem postala tudi ključni oz. temeljni del delavčeve moči, v čemer se ravno razlikuje od preteklega fordističnega načina, ko *naj bi* osebnost igrala ključno vlogo le za osebne pomočnike in tiste storitvene delavce, ki so bili v neposrednem stiku s svojimi klienti.¹⁸ Mistifikacijo odnosa izkoriščanja v odnose ekvivalentne menjave je, na drugačen način in z drugačnim fokusom na predmet preučevanja, intrigirala tudi Bourdieuja, a jo je umestil v problematiko prilagajanja kognitivnih in mentalnih struktur objektivni realnosti, produciranje orkestracije struktur pa pripisal delovanju šolskega sistema. Zdi se nam, da premislek, ki ga je Bourdieu namenil vlogi šole, to počne na sociološko konstruktiven način, zato bomo dve temeljni ugotovitvi, ki ju je Bourdieu popisal, ko je raziskoval institucijo in vlogo šole predstavili tudi tu. Bolj kot empirično analizo bomo na tem mestu podali analitični premislek, ki ga ne upoštevajo mnoge dobronamerne interpretacije in intervencije, kadar ne iščejo temeljnih oz. ključnih vzrokov za trajno podreditev posameznikov ali reprodukcijo družbene strukture.

¹⁸*Naj bi* pravimo, ker bi bilo to tezo potrebno empirično preveriti, saj teza Andreja Gorza o radikalni transformaciji ne sloni na empiričnih podatkih o številu delavcev, ki so v postfordizmu dejansko odtujeni, ali številu delavcev, ki so »povsem potopljeni« v svoje delo oz. službo. Prav tako je malce kratkovidno reči, da se je osebna predanost delu bistveno spremenila od fordističnih časov, saj so tudi takrat delavci verjeli v svoje delo (t. i. stahanovstvo). Zaradi institucionalizacije razrednega kompromisa med delom in kapitalom (Močnik 2006, 128) je na Zahodu v drugi polovici 20. stoletja skozi razumevanje dela izhajal velik del pravic, zato mislimo, da je to empirično vprašanje vsakokratne epohe in številnih faktorjev, ki koreninijo tudi zunaj produkcijskega načina, ki ima v danem času hegemono pozicijo /npr. socialna politika in vloga države, ostali načini proizvodnje, represivni aparati itd./ (Močnik prav tam; Althusser 2000, 72–76).

Kot pravita Bourdieu in Passeron (1979, 21), bi lahko šola za otroke iz deprivilegiranih okolij predstavljala pot do kulture na vsaki ravni izobraževalnega sistema. Kot taka bi lahko predstavljala kraljevsko pot k demokratizaciji kulture, če ne bi posvetila prvotnih kulturnih neenakosti z ignoriranjem teh istih neenakosti in če ne bi kulture, ki jo predaja ali prenaša, devalvirala oz. preprosteje celo razvrednotila v prid podedovane kulture, ki ima videz lahkotnosti in ležernosti in ne nosi vulgarne oznake truda (ang. *effort*), ki ji morajo zapasti otroci deprivilegiranih razredov, če se želijo polastiti instrumentov, ki so nujni za prilaščanje najbolj legitimnih artefaktov te kulture. Zato šola v diferenciranih in razredno strukturiranih nacionalnih okoljih privzame vlogo reprodukcije družbene strukture. To vlogo šole je moč videti, kadar operira preko dveh temeljnih mehanizmov. Prvi je ta, da se skozi šolsko vcepljanje kognitivnih kategorij percepcije, objektivne strukture države internalizirajo v subjektivnih sistemih shem posameznikov. Tako posamezniki konstruirajo ves družbeni svet preko zgodovinsko vzpostavljenih in arbitrarnih načel videnja in delitve, toda te oblike klasifikacije, ki jih nezavedno in predrefleksivno apliciramo/jo na ves svet, so produkt utelešenja strukture določene (nacionalne) skupine, skozi katero ta (nacionalna) skupina misli svet ter sebe samo. Tako država izdatno in v največji meri prispeva k produkciji in reprodukciji instrumentov konstrukcije družbene realnosti, instrumentov, preko katerih se mislisama (Bourdieu in Wacquant 1992, 12; Bourdieu 1998a 46 in 53–54). Toda vloga šole se ne konča pri aktivnem formiranju mentalnih struktur, ki jo uniformno vsiljuje vsem posameznikom, saj šola formira in reformira tudi trajne dispozicije skozi celoten niz omejitev in podreditev, ki merijo na preoblikovanje telesa in telesne *hexis* skozi privzgajanje in priučevanje motoričnih shem ter telesnih avtomatizmov (Bourdieu in Passeron 1979, 89; Bourdieu 1998a 54; Bourdieu 2002a, 97 in 117).

Drugi mehanizem šolskega sistema kot celote se kaže skozi formalno enakost posvetitve izobraževalnih kvalifikacij oz. nazivov, ki prikriva dejansko neenakost v »podedovanem« kulturnem kapitalu. Šolski sistem s serijami oz. nizi selektivnih operacij in mehanizmov, ločuje nosilce podedovanega kulturnega kapitala od tistih, ki ga ne posedujejo in ki nanje ni bil prenesen skozi družinsko transmisijo. Ravno pred-obstoječe, povsem arbitrarne, razlike v zmožnostih ter dispozicijah, neločljive od družbenih razlik oz. družbenega izvora¹⁹ ter odvisne od podedovanega kapitala, ki jih šola generira, a tudi uradno posveti (ang. *consecrate*)

¹⁹Bourdieu in Passeron ugotavljata, da je od vseh faktorjev *družbeni izvor* kategorija, ki najbolj vpliva na študentski kozmos, bolj kakor spol, starost ali katerakoli druga spremenljivka (npr. pripadnost religiji). Družbeni izvor namreč določa pogoje eksistence – kraj bivanja, način preživljanja dnevnih aktivnosti, finančne vire in njihovo alokacijo, intenzivnost in obliko (ne)odvisnosti, zato vpliva na celoten potek šolanja, posebej na prelomnih točkah te poti (Bourdieu in Passeron 1979, 8–13).

tako, da jih sankcionira in legitimizira, vlogo šole spremeni tako, da ta privzame aktivno vlogo v reprodukciji distribucije kulturnega kapitala, s čimer zgolj ohranja in perpetuira predobstoječe družbene razlike. Dolžina vcepljanja je, v nekakšni cinični zvitosti institucije, odvisna ravno od njene učinkovitosti: razredi manj reprezentirani v (naj)višjih sferah izobraževalnega sistema so najmanj nagnjeni in najmanj zmožni sprejeti ter prevzeti jezik šole, ker so mu najmanj časa izpostavljeni. Obsojeni na postopno eliminacijo ali samo-eliminacijo (Bourdieu in Passeron 1979, 2–5) so namreč iz procesov izobraževalnega opazovanja, popravkov in sankcioniranja, procesov torej, ki bi te razlike lahko nivelizirali, izločeni; izločeni so preden bi ti lahko kot procesi nivelizacije učinkovali. Poenotenje trga socialnih kvalifikacij, ki podeljuje pravico do zasedanja redkih položajev, kljub določenemu številu zgodovinskih transformacij v strukturi družbenega prostora, tako aktivno prispeva k reprodukciji in rigidnosti tega prostora (Bourdieu 1991, 62; Bourdieu 1998a, 19–20; Bourdieu 1997, 188; Bourdieu 2002a, 231; Bourdieu 2004b, 322; Bourdieu 2008, 34–39). Ta mehanizem je v 80-ih letih 20. stoletja v Bourdiejevi konceptualizaciji (visokih) šol in reprodukcije polja moči/oblasti dobival vse večjo relevantnost. Tako so raznolike oblike kulturnega kapitala (utelešenega, še bolj pa institucionaliziranega), ki so ključne za prednost, ki jo imajo kadri pred uslužbenci, bolj kot na znanju in kompetencah (Duménil in Lévy 2012, 123), utemeljene v relativnem položaju ustanove, oddelka ali katedre (ki izda potrdilo o kapitalu), ki jo ima ta v družbenem prostoru (Bourdieu 1996b; Bourdieu 2012).

Tu vidimo, zakaj je Bourdieu reformuliral Webrovo (1946, 77) dikcijo o državi, ki zahteva in poseduje monopol nad legitimno uporabo fizične (pri)sile ter dejal, da ima država poleg tega tudi »monopol nad *simbolnim* nasiljem na določenem teritoriju in nad določenim prebivalstvom« (Bourdieu 1998a, 40). Simbolno nasilje države se udejanja paralelno in sinhrono: prvič, v subjektivnosti, v obliki mentalnih struktur in kategorij percepcije ter misli, drugič pa v objektivnosti, v obliki specifičnih organizacijskih struktur in mehanizmov, o katerih smo pisali nazadnje. Tem slednjim se bomo posvetili v zadnjem delu naloge, ko bomo govorili o vlogi države in devalvaciji diplom ter uporu, ki ga takšna situacija generira, na tem mestu pa se bomo za trenutek pomudili pri problemu orkestracije družbenih, objektivnih in mentalnih struktur. Namreč, ravno v realizaciji, še bolj pa v orkestraciji družbenih in mentalnih struktur, ki so jim slednje prilagojene, nam kvazi-naturalizirane institucije vsilijo pozabo njihove dolge zgodovinske *institucionalizacije* ter se prikazujejo kot *naravne* (Bourdieu 1998a, 40). Toda velik prispevek Bourdiejeve misli h kanonu družboslovne teorije, posebej pa k obogatitvi marksistične linije misli, ki se je s tem problemom izdatno ukvarjala, je ravno premislek o tem, kako podrejeni, kot bi rekel Thompson (1991, 23) privzamejo način

in sistem vrednotenja, ki dejansko deluje proti njim in kako svoj življenjski stildojemajo in doživljajo s pomočjo reduktivnega in destruktivnega stališča dominantne estetike (Bourdieu 1998a, 9). In če je v temelju kapitalističnega produkcijskega načina, kot smo rekli zgoraj, delo tisto, ki je mistificirano kot ekvivalentna menjava, medtem ko v srži tega odnosa *de facto* korenini izkoriščanje, celo presežno izkoriščanje (Balibar 2004, 442), potem lahko delo, heteronomno delo, v kolikor kot tako ni prepoznano, opišemo z Bourdieujevim konceptom simbolnega nasilja. Delo je simbolno nasilje vsakič, ko agensi »umevajo objektivno strukturo družbenega sveta skozi zaznavne strukture percepcije in vrednotenja, ki so izšle prav iz teh objektivnih struktur in ki težijo k slikanju sveta, kakor da je samoumeven« (Bourdieu 2003, 91; Bourdieu in Wacquant 2006, 112). In je simbolno nasilje vsakič, kadar kognitivni, storitveni ali postfordistični delavci in delavke ponotranjijo določen niz temeljnih, predrefleksivnih domnev, postulatov in aksiomov in kadar svoj neposredni življenjski svet, ki je hierarhičen, diskriminatoren in neegalitaren, sprejemajo takšnega, kakršen je, kadar ga sprejemajo, kot bi bil »naraven«, ne pa historično vzpostavljen, determiniran in dinamiziran. Ker učinek gospostva pravzaprav izhaja iz »prileganja« med determinantami družbene strukture in kategorijami zaznavanja, ki determinante vzpostavljajo kot take, pomeni, da se simbolno nasiljenad družbenim agensom izvršuje z njegovo ali njeno aktivno soudeležbo pri nasilju in podrejanju samem (Bourdieu in Wacquant 2006, 112; Bourdieu 2010, 40; Thompson 1991, 23). Razredni rasizem, ki se skriva v ideologiji »talenta« oziroma »daru/nadarjenosti« in ki je bil v času Bourdieujevih raziskav značilen za višje razrede, se lahko manifestira tudi tako, da podrejeni razredi privzamejo razredni esencializem šolskega uspeha, in ga doživljajo kot osebno usodo (Bourdieu in Passeron 1979, 70). Tako simbolna moč, o kateri govori Bourdieu ni, ali pa ni nujno, nekaj, kar izvajajo drugi, kot pravi Andrej Škerlep²⁰. Pri Bourdieuju je takšno koncepcijo moči in nasiljasicer moč najti, med drugim tudi v članku *Symbolic power* (1979, 80), a bi to interpretacijo morali razširiti tako, da bi simbolna moč močnejerezonirala s Foucaultovo (prim. 2008, 139–140) koncepcijo oblasti (v fra. jeziku se oboje glasi *pouvoir*). Bourdieu namreč poudari, da »reči, da nekdo ima oblast, spraševati se kdo ima oblast/moč, pomeni misliti oblast/moč kot substanco, reč, ki jo ljudje imajo, posedujejo ohranjajo in oddajajo (ang. *transmit*); nadalje to pomeni tudi, da je oblast/moč nekje situirana ali locirana, pomeni pa tudi, da se sprašujemo, ali moč prihaja od zgoraj (kot to misli zdravorazumska koncepcija) ali s paradokсно inverzijo, ki doxo ravno tako ohranja

²⁰ Posredna oblika moči, ki nastopa kot »simbolna moč' (fra. *pouvoir symbolique*) in tisti, ki jo posedujejo, po Bourdieuju zaradi zgoraj opisane logike izvajajo nad podrejenimi 'simbolno nasilje' (fra. *violence symbolique*)« (Škerlep 1998, 44).

nedotaknjeno, prihaja od spodaj, s strani dominiranih« (Bourdieu 1992, 189). Simbolna moč je relacijski proces, opredeljena je v določenem razmerju in s tem razmerjem, ki ga ustvarja verovanje v legitimnost besed in v osebo, ki jih izreka, učinkuje pa edino za tiste, ki se ji podvržejo in priznavajo tistega, ki z njo rokuje (Bourdieu in Wacquant 2006, 94).

Po vsem, kar smo na tem mestu povedali o reprodukcijski vlogi šole, ki namesto emancipatorne vloge privzame konzervativno, ali bolje konzervatorsko, vlogo, postane jasno, zakaj je na primer tudistrukturalizem določil *šolski ideološki aparat* (in ne aparat parlamentarne demokracije!) kot tisti ideološki aparat države, ki je *vladajoči* (ali IAD št.1) in najpomembnejši ideološki aparat države (Althusser 2001, 79). Toda na tem mestu bi radi razjasnili še eno dilemo. Bourdieu šolski sistem opisuje kot sredstvo reprodukcije družbene strukture, ki je zmožno prikriti svojo lastno funkcijo (gl. Bourdieu 2004b, 322), a je bistvo, da je družbene mehanizme in determinizme reproduktivne funkcije za družbeno strukturo na izredno jasen in transparenten način *prikazal* (gl. Bourdieu in Passeron 1979), saj kot opozarja sam, je bilo dejstvo eliminacije deprivilegiranih razredov v znanstveni skupnosti znano že nekaj časa (Bourdieu 2008, 49). Todamislmo, da je Bourdieujevo početje (in njegovih sodelavcev!) sociološko uspešno, ker je ločil motive od funkcij (Merton 2004, 201), spregledal liberalno (univerzalistično in razsvetljensko) funkcijo šole, ki je zgolj, kot bi rekel Merton *manifestna*, in namesto tega analitično razkril njeno (reprodukcijsko) funkcijo, ki bi jo v Mertonovem registru lahko poimenovali kot *latentna*.²¹ Pri tem ne smemo v celoti prevzeti Mertonovega strukturo-funkcionalističnega jezika, pri katerem bi lahko pozabili: da se v sistemu šol, ki kot *celota* deluje reproduktivno, tvorijo tudi konfliktni, agonistični, celo antagonistični odnosi (Wacquant 2008, 264) in da neenakosti, ki jih generira izobraževalni sistem ne smemo pripisati ekonomskim neenakostim ali zavestnim političnim ciljem, ampak da perpetuiranje privilegija zagotavljanje govanotranja logika delovanja (Bourdieu in Passeron 1979, 27). Če to dvojje upoštevamo vsaj implicitno, potem je Bourdieu svojo raziskavo usmeril stran od možnosti, da bi raziskovanje narekovali ljudje v raziskavi, in ga usmeril v smer, v kateri raziskovani problem usmerjajo teoretični problemi, ki so v samem jedru sociološke vede. Tja torej, kjer so po Mertonu prispevki sociologov tudi največji (Merton 2004, 204–205).

²¹Ponovimo: »Manifestne funkcije se nanašajo na tiste objektivne posledice, ki so namerne in kot take prispevajo k prilagajanju ali preurejanju neke enote (osebe, podskupine, družbenega ali kulturnega sistema); latentne se nanašajo na posledice iste vrste, ki pa so nenamerne in neprepoznave« (Merton 2004, 203). Bourdieu in Passeron v knjigi *Dediči* (1979, 66) opozorita, da izobraževalni sistem izpolnjuje multiple in inkomenzurabilne funkcije; te so lahko tako eksplicitne kakor implicitne; funkcije in sredstva, s katerimi določeno funkcijo izpolnjuje, pa je potrebno dosledno ločevati in razlikovati.

3.1 HABITUS IN DELO

Krepko smo že zakorakali v središče Bourdieujeve misli, ki, kot klasični sociološki misli pritiče, odkriva družbeno v samem središču posameznika, ki preizprašuje prisotnost drugo(tno)sti in odtujenosti v posamezniku in ki preiskuje prisotnost družbenih struktur v središču naše subjektivnosti (Bourdieu 1992, 201; Bourdieu 1998a, 53–57; Bourdieu 2002a, 92–98). Ker si je Bourdieu v pozni fazi svojega življenja, ko je bila neoliberalna kontra-revolucija v Franciji (gl. Bourdieu 2008, 288–290; Duménil in Lévy 2012, 44–46) že v polnem teku, prizadeval za radikalizacijo boja za skrajšanje delovnega tedna na evropski ravni (gl. Bourdieu 1998b, 41 in 86), menimo, da ne bomo segli preko črke njegove misli, če v tem oziru uporabimo njegov osrednji koncept, koncept habitusa. Ker smo konceptu že posvetili nekaj strani (gl. Ribač 2013, 7–11; prim. tudi Wacquant 2006c), ga bomo na tem mestu uporabili operativno, na način, ki bo najbolje uspel prečiti teren in problematiko dela. Tako nas bolj kot to, da je habitus strukturirajoč (načelo, ki organizira sedanje reprezentacije in dejavnosti), zanima to, da je kot načelo zaznavanja in proizvajanja praks tudi strukturiran - od preteklih družbenih okolij (Grenfell 2010, 45; Wacquant 2006, 128). Ali drugače: habitus je trajen, vendar ni *statičen ali večern*: dispozicije so družbeno postavljene in jih lahko izpostavljenost novim zunanjim silam erodira, jim nasprotuje ali jih celo podira (prav tam, 127; gl. Bourdieu 2000, 30–38; Hardy 2010, 136–137), zato je habitus tako načelo kontinuitete kot diskontinuitete: kontinuitete zato, ker skladišči družbene izkušnje in jih skozi osebo prenaša skozi čas in prostor, diskontinuitete zato, ker se habitus lahko preoblikuje skozi pridobivanje novih dispozicij in ker generira inovacijo, kadar naleti na drugačne družbene okoliščine od tistih, v katerih se je konstituiral (Wacquant 2008, 268). Rečeno preprosteje, delo, vsako delo (kot početje ali dejavnost) nujno in nepovratno prispeva k človeški osebnosti, saj to osebo tako označuje kakor tudi (pre)oblikuje (Gini in Sullivan 1987, 653), bolj radikalno v času radikalnih sprememb v družbeni strukturi, manj intenzivno v času relativne kontinuitete družbenega vsakdana (Bourdieu 2000). Iz Bourdieujevih opomb vemo, da habitus, ki je pridobljen v družini (skozi neposredni vpliv kulturnih navad in dispozicij, podedovanih v družinskem miljeju) določa strukturiranje šolskih izkušenj (recepčijo in prilagoditev na specifična pedagoška sporočila), kjer je družinski vpliv pomnožen s pomnožitvenim učinkom šolskih stremeljenj in kanaliziranj (gl. zgoraj). Habitus, ki ga preoblikuje šola skozi sekundarne determinizme, izražene v logiki šole (sankcioniranje,

kategoriziranje, eliminiranje), določa strukturiranje vseh naslednjih izkušenj (recepcao in prilagajanje na sporočila kulturne industrije ali izkušenj na delovnem mestu), in tako naprej, iz restrukturiranja v restrukturiranje (Bourdieu 1997, 87; Bourdieu in Passeron 1979, 14). Katerikoli hierarhiziran, strukturiran ali degradiran prostor, pa naj gre za mesto, sososko, hišo, pisarno ali celotno strukturo posameznega polja kulturne produkcije, se kot objektivna dimenzija, v kateri se potrjuje simbolno nasilje kot neopazno nasilje, postopno in nezavedno inkorporira, utelesi in spreminja v mentalne strukture ter sisteme preferenc (Bourdieu 1996a, 161–163; Bourdieu 2002b, Bourdieu 2003, 69–70). Množica raziskav, kizdružuje komponente kritičnih študij dela in psiholoških vplivov, socioloških teorij in medicinskih pristopov, organizacijskih študij in materializacije tehnologij, je že znanstveno merila vpliv družbenih dejavnikov na notranjo strukturo posameznikov in posameznic (habitusa) ter opozorila na delo kot dejavnik, ki vpliva in spreminja njihovo notranjo strukturo (gl. Burghard in Ailshire 2009; Kohn in Schooler 1982; Kohn 1989; Orlikowski 2007). Vsi simptomi, na katere opozarjajo, so lahko posledica dolgotrasnega, utrujajočega ali ponižujočega procesa dela (Black 1984, 139), zaradi česar so avtorji, ki so vzgojeni v fenomenološki tradiciji, iz katere je Bourdieu izpeljeval svoj koncept habitusa, na ta problem s Heideggrom opozorili na zelo preprost način: »Si, kar počneš²²« (Gini in Sullivan 1987, 652). Zato mislimo, da je smiselno in celo produktivno, če Bourdieujev koncept habitusa vpeljemo v preučevanje postfordističnega in kognitivnega produkcijskega procesa. Kot pravi Zdravko Kobe (2010, 118–120), pri čemer se naslanja na Bourdieujevega učenca Luca Boltanskega in njegovo sodelavko Eve Chiapello, je konec famoznih 60-ih let 20. stoletja zaradi vsote povezanih procesov v zahodnih ekonomijah prišlo do krize delovnega mesta in dela. Ideologija dela in produktivnosti ni več delovala, zato je v managerski literaturi prišlo do eksplozije nasvetov, napotil in navodil za dehierarhizacijo delovnega mesta, decentralizacijo, integracijo delavcev, ki bi razrešili precej globoko krizo kapitalističnega procesa. Tako je v literaturi kot v kapitalističnih podjetjih v praksi ključni integrativni člen postala samo-organizacija, ideje poslovnega sveta so preplavile ideje inventivnosti, originalnosti in kreativnosti delavcev, ki

²²Prim. z Black (1984, 139): »Si to, kar delaš. Če opravljaš dolgotrasna, neumna in monotona dela, boš po vsej verjetnosti tudi sam postal dolgotrasen, neumen in monoton. Delo je veliko prepričljivejša razlaga za napredovanje kretenzacije, kakor celo tako pomembni poneumljajoči mehanizmi, kakršna sta televizija in izobraževalni aparat. Ljudje, ki so nenehno upravljani, ki jih je delo prevzelo od šole in so vpeti med družino na začetku življenja in domom onemoglih na koncu, so navajeni na hierarhijo in so psihološko zasluženi. Njihova pripravljenost na samostojnost je tako zakrnela, da je strah pred svobodo ena redkih razumno utemeljenih fobij. Ubogljivost, ki so jim jo privzgojili na delu, se prenaša v družine, ki jih sami ustvarjajo; sistem se reproducira na več načinov, prenaša se v politiko, kulturo in vse ostalo. Ko enkrat pri delu izsesaš iz ljudi radoživost, je več verjetnosti, da se bodo podredili hierarhiji in strokovnjakom v vsem drugem.«

postanejo lastnosti, ki jih je potrebno razviti in izrabiti, ne pa napasti ali nasprotovati kot viru vseh nevarnosti upora in nereda. Dominacijo je nadomestila totalna mobilizacija osebnosti, z zahtevo in nagrajevanjem izboljšav delovnega procesa s strani delavcev: delavci naj bi razumeli kaj delajo, »lastiti« si morajo delovni proces in delovni sistem ter ju nadzorovati. Razmišljali naj bi o načinih izboljšave, racionalizaciji oblike ter zasnovi produkta, reflektirati morajo možne izboljšave posameznih postopkov, kakortudi celotne organizacije produkcijskega procesa. Zaželjeno je, da se konstantno izobražujejo, učijo, poslušajo in izpopolnjujejo (Gorz 1999, 30–31; gl. tudi Močnik 2006, 129–131). Zato fraza »si, kar počneš« ni poenostavljen heideggerjanski obrazec. Habitus v procesu dela namreč privzame dvojno vlogo: je sistem shem, ki ga delo transformira in modificira, zato bi bilo nujno načeti racionalno in znanstveno debato o skrajšanju in skrajševanju delovnega tedna (gl. Husson 2011, 142-145), obenem pa je tisti ponotranjeni sistem shem, skozi katerega se prepoznanje ali neprepoznanje dogaja, zaradi česar je doksična percepcija dela tako utrjena in trdovratna. O neprepoznanju narave dela in doksični percepciji dela bomo spregovorili v naslednjem podpoglavju našega dela.

3.2 DOKSA

Ida Willig je ena redkih komentatork, ki izpostavlja dvojno naravo Bourdieujevega izraza dokse, tega sociologiziranega Husserlovega koncepta (Myles 2004, 91; Wacquant 2002, 553). Ta je lahko po njenem mnenju splošna, to je, velja za celoten družbeni prostor in specifična ali sekundarna, kar pomeni, da se ustvarja v dialektiki habitusa s poljem ter tako velja za specifično polje in norme, ki so polju specifične, temeljne, posledično pa nepreizprašane in naturalizirane /norme po katerih se v polju »pač dela«/ (Willig 2013, 377; gl. tudi Bourdieu 2005a, 37). Problem, ki ga vidimo v njenem opažanju, je ta, da kot kapitalistično dokso vzame potrošništvo in kapitalizem. Mislimo, da je takšna konceptualizacija presplošna in pavšalna (vprašajmo se, kaj dejansko pomeni, če celoten produkcijski način ali kar sistem vzamemo kot dokso?), zato bomo skozi Bourdieujevo konceptualizacijo skušali argumentirati, da bi v prihodnjih analizah morali *delo*, (tu: *abstraktno delo, službo*) detektirati kot dejavnost in percepcijo, ki ima doksično naravo. Termin doksa ni brez podobnosti s tistim, kar je Bourdieu imenoval simbolno nasilje: gre predvsem za neprepozna(va)nje (ang. *misrecognition*, fra. *méconnaissance*) arbitrarnosti družbenega sveta, ki ga prepoznavamo, ocenjujemo in vrednotimo, t.j. konstruiramo skozi družbeno skonstruirane sisteme klasifikacije. To neprepoznanje in konsekvantno pripoznanje, ki je predrefleksivno, pred-

zavedno, uteleša precej dosledno in popolno ujemanje med objektivnimi družbenimi in ponotranjenimi oz. internaliziranimi strukturami. Takšna orkestracija struktursama po sebi niti ne bi predstavljala nuje po kritiki, če sistemi klasifikacije ne bi odražali razredne, hierarhične oz. diskriminatorne družbene strukture, ki se tako skozi delovanje posameznikov in posameznic reproducira in predstavlja kot nujna, naravna, in ne kot historična, arbitrarna, zmožna preobrnitve in zavrnitve (Bourdieu 1994, 270 in 273; Bourdieu 1997, 164–170; Bourdieu in Wacquant 2006, 112; Deer 2010, 119–120). Gorz z veliko mero lucidnosti opaža to doksičnost dela vsakič, ko se namesto k opustitvi dela, mezdnega dela, k boju za enakovredno redistribucijo dela, k zmanjšanju intenzivnosti in intenzitete dela, krajšanju delovnega tedna ali samo-določanja delovnih ur (Gorz 1999, 46), brezposelni in brezperspektivni zatečejo k boju za delež »dela«, ki ga kapital opušča vsepovsod okoli njih; kjer vsak napis oz. plakat, na katerem piše »Hočemo delo« pravzaprav izraža oz. razglaša zmago režima dela nad podrejenim človeštvom delavcev, ki »več ne morejo biti delavci, a jim je zanikana priložnost, da bi bili karkoli drugega«²³ (Gorz 1999, 53). Tudi pri vprašanju dokse je Bourdieuja, kakor pri vprašanju simbolnega nasilja, zanimalo, kako lahko predvsem podrejeni in dominirani reproducirajo ideje, načela in prakse, ki niso v njihovem dolgoročnem interesu, ki gredo celo *proti* njihovim interesom. Irina v *Treh sestrah* Antona Čehova izrazi to dispozicijo, ki je značilna za odpor do aristokratske ležernosti in brezdelja, ki je diseminirana ne glede na ekonomsko ureditev države, ki je lahko ruralna ali urbanizirana, tako socialistična, korporativistična ali klasično kapitalistična:

Človek se mora truditi, delati v potu svojega obraza, pa najsi bo kdor koli, in v tem edinem je zaobsežen smisel in smoter njegovega življenja, njegova sreča, njegov zanos. /.../ Moj bog, ne samo biti človek, lepše je biti vol, lepše je biti navaden konj, samo da delaš, kot pa mlada ženska, ki vstane ob dvanajstih opoldne, potem v postelji pije kavo, potem se dve uri oblači...o, kako je to grozno!(Čehov 1993, 94)

²³Bourdieu apelira, da bi morali pomagati delavcem uiti logiki preteklih bojev, ki jih, ker so zasnovani na zahtevi po delu in boljšemu plačilu za delo, danes zgolj *ujame* v delo in v izkoriščanje, ki ga spremlja (Bourdieu se poigra z aktualno floskulo in uporabi skovanko (fl)eksploatacija). Preseganje logike preteklih bojev predpostavlja redistribucijo dela (skozi korenito redukcijo delovnega tedna po celotni Evropi), nerazdružljive od redefinicije distribucije med produktivnim časom, časom za reprodukcijo, počitkom in prostim časom (Bourdieu 1998b, 86). Husson v nasprotju z Gorzem meni, da bi se od dela morali osvobajati s skrajševanjem delovnega tedna z enakopravno delitvijo ur, t.j., *skozi* polno zaposlenost prebivalstva in ne v času visoke strukturne brezposelnosti, saj kapitalizem brutalno marginalizira tiste, ki povezave z delom ne morejo vzpostaviti, sama eliminacija pa nikakor ne prinese osvoboditve, temveč restrikcijo dostopa do prostorov, ljudi in tržnih ter poblagovljenih temeljnih dobrin (Husson 2011, 142-144).

Še lepše se manifestira v prepričanjih posameznikov, ki v praktičnem načinu obstajanja, ki ga generira nuja, vzključajo tisto, kar se v isti vulgarizirani obliki generalizira v časih strukturne (in strukturno povzročene) brezposelnosti in kipsihologizira strukturne ali daljnosežnejše procese ter kolektivne probleme: »Moški z določeno mero samo-spoštovanja, ki ne želi živeti na račun drugih, mora delati, pa četudi mora koga prevarati, da bi preživel. Tudi, če ne najde dela, vedno lahko najde kaj, kar lahko proda« (delavec v Alžiriji v času kolonialnega boja za neodvisnost; Bourdieu 2000, 33). Irinina deklarativna pripadnost delu je vseeno prekratka, da bi izrazila resnično dispozicionalnost k delu. Tako kot pri Foucaultu, tudi pri Bourdieujevih simbolnem nasilju ter doxi, neprepoznavanje temelji na praktični ravni, v telesu, kot ponotranjena praktična vednost, ki deluje pod ravni zavesti, saj kognitivne strukture niso (zgolj) oblike reprezentacije ali zavesti, temveč *dispozicije telesa*. Družbeni red namreč funkcionira, deluje kot tak le za tiste, v katere se strukture najbolj konsistentno in sistematično vpišejo ter sedimentirajo in ki so predisponirani, da ta družbeni red brez ukazov in neposredne fizične podreditve ali prisile reproducirajo (Bourdieu 1998a 54–56; prim. Foucault 2004; Foucault 2008, 161). Odgovor alžirskega delavca namreč opozarja na fundamentalnejši sociološki problem: kreiranje oz. ustvarjanje okoliščin, ki prisiljujejo telesa, dispozicionalno nagnjena k čaščenju dela v eksistenčno nujo, ki perpetuira doksično percepcijo, tako temeljno za ohranjanje kapito-kadrstične ekonomije. Doxa je namreč normalnost, pri kateri je »realiziranost in vikorporiranost norme tako popolna, da kot norma, kot prisila, preprosto ni spoznana« (Bourdieu 1987a, 848). Ta precej neobičajen stavek sociologa, ki ni želel operirati z izrazi brez subjekta (družba, norma, sistem), ni v popolni disonanci z Bourdieujevim teoretskim sistemom. Mirt Komel namreč, v redkih topičnih momentih družboslovja na Slovenskem, ko v svoji knjigi o zgodovini idej *Diskurz in nasilje* (2012) preseže nesmiselno antinomijo med npr. Marxom in Foucaultom, opozori, da bi delo morali misliti (tudi) kot *normo*. Za Komela (2012, 133; gl. tudi 134–136) je delo *poglavitna* norma kapitalistično urejene družbe, kjer gre pravzaprav za *vladavino* norme, ki je mešanica zakonitosti in narave, predpisa in konstitucije (Foucault 2004, 204 in 223). Ta Komelov poseg odpre analitični prostor za Foucaultovo razsežnost preučevanja pojavov in njegov koherentno razdelan konceptualni aparat, ki daje odlične nastavke in koncepte za historično analizo ideologije (v Althusserjevem smislu materialne eksistence ideologije kot prakse) dela, njeno denaturalizacijo in potencialno premiso izhoda iz te precej represivne ideologije²⁴ (da sinteza

²⁴Tako pojem oblasti, koncept po katerem je Foucault (2008, 146–149) nemara celo najbolj znan, konstituirata dva temeljna elementa, skozi katera se izvaja disciplinarna oblast: juridično pravni in biološko-telesni, ki tvorita dve liniji, po katerih se vzpostavlja norma. Kot pravi Komel: »na eni strani gre za razmerje norme do svojih

pristopov ni nesmiselna prim. tudi z Black /1984, 137/, ki odpre drugo Foucaultovo dimenzijo preučevanja totalitarnih učinkov dela s pomočjo njegovega pojma discipline). Zato se resnična utrjenost norme dela kaže v boju za izboljšanje pogojev dela namesto za njihovo ukinitve, v obratu univerze k histeričnemu iskanju zaposlitve za svoje študente, v vsakodnevem vstajanju birokratov ter prihodu in vztrajanju nižjih uradnikov na delovnem mestu, v vsakodnevni predrefleksivni in predzavedni dnevni navadah ter mnenjih politikov ali managerjev, ki dokso ohranjajo ortodoksno in marginalizirajo radikalnejše razprave ter morebitne posege v tovrstno obliko izkoriščanja.

Tu leži podobnost med tistim, kar so opisali družboslovni analitiki in analitičarke z izrazom postfordizem in tistim, čemur je Bourdieu rekel *illusio*, ki velja za kadre, potopljene v zastavke igre lastnega polja. Proces produkcije presežne vrednosti in izkoriščanja, ki veleva, celo zapoveduje uživanje, dehierarhizacijo, vključenost in vpletenost (Kobe 2010,119–120), je identičen pojavu, ko posamezniki in posameznice, ki so družbeno nagnjeni k obnašanju kot razumni agensi, tvegajo svoj denar, čas in včasih celo svojo čast ali življenje, da bi zasledovali cilje, ki jih generirajo strukture, načela ali profesionalne norme določenega polja (Bourdieu 1992, 194). Tehnično znanje in profesionalne veščine, ki naj bi v postfordističnem procesu dobili vrednost zgolj, kadar so dialektično kombinirane z določenim stanjem duha/misli/uma (ang. *state of mind*), neomejeno odprtostjo prilagoditvi in spremembi (Gorz 1999, 43), reflektirajo temeljno verjetje v zastavke igre, s katerim pridobijo agensi simbol(i)čni dobiček in ki se z drug(a)čnega stališča lahko kaže kot iluzorno (Bourdieu 1992, 194). Ta (vsaj v normativnem smislu) temelj postfordističnega produkcijskega načina, ki je mnogo avtorjev napeljal v panglosistično slavljenje novega (gl. Negri in Hardt 2003), ne zmore uvideti določenih represivnih in regresivnih učinkov, ki jih prinaša takšna vrsta dela.

3.3 HETERONOMNO DELO

Kljub temu dabi kreativnost agensa, decentralizacija delovnega mesta, kooperativnost delavskih »teamov« ali mobilizacija delavčeve aktivnosti (Gorz 1999, 30–31) držali v praksi, bi delo v svoji naravi še vedno ostalo heteronomno. Heteronomno delo, s katerim se je najbolj poglobljeno ukvarjal Gorz, je namreč delo, ki služi kot sredstvo za nekaj, kar je postavljeno

objektov, razmerje, ki je lahko notranje ali zunanje (meja v juridičnem smislu omejitve ali biološkem smislu limitacije), na drugi strani pa gre za razmerje norme do svojih subjektov, ki jih norma izključuje ali vključuje v skladu s prvim razmerjem /identificira v smislu pripoznanja ali diskvalificira v smislu nerazpoznanja/ (Komel, prav tam).

zunaj njega, t.j. delo, ki ima svoje »bistvo« v svoji zunanosti, tako narava kot predmet dela sta določena od zunaj, z organizacijo nalog po merilih neke države ali kontinenta npr. (Kanduč 2003, 86). Takšna vrsta dela ni svobodno delovanje, ni praksa, ki bi imela namen že v sami sebi (Gorz 1985, 144; Kanduč 2003, 86), saj sta tako človek kakor delo v tem odnosu radikalno instrumentalizirana in potemtakem nista vrednotena skozi njuno intrinzično vrednost, vrednost v samem sebi. Zato merila za heteronomnost specifične vrste dela niso stvar spontane sociologije posameznikov in posameznic, ki jih intervjuvamo ali opazujemo. Mark Rowlands kompleksno razliko med heteronomijo in avtonomijo lepo opiše s precej enostavnim stavkom, ko definira razliko med igro in delom: »kar igro loči od dela ni to, *kar* delaš, temveč *zakaj* (to) delaš« (Rowlands 2013; poudaril M. R.). Tako heteronomnosti ne določa kadristična narava dela (upravljanje, organiziranje, odpuščanje, svetovanje, komunikacija, nega) ali kapitalistična ali predkapitalistična produkcija (tovarniška produkcija, kmetovanje, fizična dela, gospodinjska dela). Delo je heteronomno, kadar je določeno od zunaj, zato heteronomija nastane tudi (ali pa predvsem) kot posledica *delitve dela* pri kompleksnosti proizvodov (Gorz 1985, 144–147), kot nasledek socializacije proizvodnega procesa - t.j. dejstva, da mora biti vsaka dejavnost v tehničnem pogledu podrejena kompleksni celoti družbenega proizvodnega aparata (Kanduč 1994, 111). Zato nikakor ne smemo zapasti zahodno-centrični slepoti in zanemariti procesa globalne delitve dela (gl. Krašovec 2010, 88), v kateri se je zahodna postindustrijskost vzpostavila tako, da je svojo industrijskost odložila oz. preselila nekam drugam, v t. i. tretji svet (gl. Badalič 2010, 83–84), kjer delo poteka v klasičnih kapitalističnih razmerah, ki jih je opisoval že Marx. V prihodnosti bo tako potrebno analizirati »novo mednarodno delitev dela«, ki prinaša družbene in ekonomske posledice (Bourdieu 1998b, 27) tako, da smo pozorni na transformacije in tranzicije v storitveno, kognitivno in kadristično fazo produkcije v določenih segmentih produkcijskega procesa ter klasične fordistične odnose, ki vztrajajo drugje. Zato bo potrebno nujno upoštevati avtorje, ki so zgodaj zaznali (nekakšno wallersteinovsko) svetovno delitev dela med t. i. središčem (oz. centrom) delavk in delavcev (redno zaposleni, poln delovni čas, poklicno vsestranski in mobilni), ki sosituirani v matici podjetja ter na drugi strani (večinskimi) perifernimi podizvajalskimi, specializiranimi delavci in delavkami, katerim so naložena najtežja (tayloristična) delovna razmerja, vključno z negotovimi in začasnimi zaposlitvami s precejšnjimi variacijami v urah in mezdah (Gorz 1999, 47–48). Kljub fokusu, ki ga v tej nalogi namenjamo kadrističnim odnosom, ne moremo pristati na tezo avtorjev, ki so kadrističnim odnosom v zasebnih podjetjih (t. i. managerjem) posvetili veliko raziskovalnega časa ter prostora in ki trdijo, da smo prešli v post-kapitalizem (gl. Kuzmanić 2008, 20).

Trdimo, da smo še vedno v kapitalizmu (ki ga preči množica kadrstičnih odnosov), ker v organiziranju ekonomije in odnosov še vedno prevladuje zasebna lastnina nad proizvodnimi sredstvi (Duménil in Lévy 2012, 115) ter profitna logika konkurence neenakih (Mattick 2013), le da kapitalistična os, ki se vzpostavlja vse bolj globalno, »z izkoriščanjem svetovnega trga« (Marx in Engels 2009, 99; Husson 2011), lahko mistificira določene procese, če svoj raziskovalni fokus usmerimo preozko, zgolj na določene regije ali posamezne države. Zato bo fokus v prihodnosti potrebno obdržati široko in biti pozoren na modifikacije znotraj kapitalizma, saj globalna delitev dela in neoliberalna faza prevlade finančnih frakcij na Zahodu predstavlja določeno težavo za tezo, da bodo kadri postali vladajoči razred (Duménil in Lévy 2012, 120–122).

Tako heteronomija ali avtonomija svojo normativnost črpata iz drug(ačn)ih meril, pri katerih je potrebno vzpostaviti dva najpomembnejša: nepovraten in dolgotrajen vpliv na notranjo strukturo in percepcijo posameznikov ter čas (Black 1984; Gorz 1999; Kanduč 2003). Ti avtorji, ki jim cinizem sicer preprečuje, da bi svojo kritičnost razvili v radikalnejšo kritiko, vseeno dajejo nastavke za konstruiranje pertinentnih lastnosti, ki bi jih lahko v prihodnosti začeli znanstveno meriti, ko bi ocenjevali vpliv dela na habitus ter, dialektično, vpliv habitusa nazaj na delovanje in obnašanje posameznikov ter posameznic. Tako bi, ne glede na to, ali je delo kadrstično, kapitalistično ali predkapitalistično, morali upoštevati: žrtve industrijskega onesnaževanja, alkoholizma in mamil, ki ga je povzročilo delo, vpliv dela na pojav raka, srčnih in žilnih bolezni²⁵ (Black 1984, 143), poklicne bolezni, telesne poškodbe, invalidnosti ali obolenja, ki so povezana z delom v službi, in psihosomatske motnje (kot so visok krvni pritisk, ledvični in želodčni kamni ali težave z želodcem). K temu Kanduč dodaja še dolg seznam oblik akutnega ali kroničnega nezdravja, na katerega je uvrstil utrujenost, izčrpanost, izgorelost (ali pregorelost), oslabelost vida (zaradi nenehnega gledanja v ekran), telesne deformacije (debelost), glavobole, migrene, bolečine v križu, vratu in ramenih, zakrnelo, okostenelo ali zaustavljeno osebno rast, nespečnost, živčno razrvanost, nesproščenost, razdraženost, nejevoljnost, togost, brezvoljnost, zaskrbljenost, tesnoba, prestrašenost (ali občutek ogroženosti), prehranjevalne in prebavne težave, depresijo, miselno vkalupljenost, čustveno izpraznjenost, čutno otopelost, psihično neurejenost, intelektualno pasivnost, apatičnost (Kanduč 2003, 96–97). Vse to potrjuje, da delo ali profit nista zgolj

²⁵Te posledice, ki jih navaja Black, niso plod ikonoklastov in brezdelnežev. Kanduč je leta 2003 navajal, da v ameriški državi New York vsako leto – po optimističnih ocenah – umre približno 6000 ljudi zaradi raznih bolezni, ki so povezane z delom. V ZDA naj bi se zgodilo približno 22.000 umorov letno, to število pa je enako petini smrtnih primerov, ki so posledica bolezni in poškodb v zvezi z delom (gl. Kanduč 2003, 284). Zato bi bilo nujno, da bi se s škodljivimi učinki dela začeli poglobljeno ukvarjati čimprej!

ahistorični ekonomski univerzalni konstanti, nad katerimi ima monopol ekonomska veda, temveč koreninita globoko v družbenih, političnih, geografskih in zgodovinskih okoliščinah, ki se v posameznike internalizirajo kot sistem ponotranjenih verjetij in dispozicij, ki potem usmerjajo obnašanje agensov v tržnih transakcijah in ekonomiji na splošno (Bourdieu 2000, 24–25; Bourdieu 2005b, 91–110). Zato lahko postanejo predmet kritične in radikalne sociologije, ki bi imela tudi trdnejšo in racionalnejšo zasnovo.

Ko ocenjujemo, ali je določena vrsta dela heteronomna, moramo upoštevati, da je merilo tudi količina časa, ki nam ga delo, vsiljeno od zunaj, jemlje. Čas, dobrino *conditio sine qua non* za sleherno dejavnost, ki jo določiš izključno sam(ostojno) in svobodno (gl. Kanduč 1993, 15; Kanduč 2003, 90–92). Reevalvacija časa ima v kritiki kapitalizma, že vsaj od Marxa (1968, 486–502) dalje, koherentno razdelano problematizacijo distribucije delovnega časa, zaradi rasti produktivnosti in tehnoloških sprememb (gl. Husson 2011, 126–129). Kot razlaga Erik Olin Wright, je tendenca k povečevanju potrošnje namesto povečevanju količine prostega časa strukturna tendenca, vgrajena v kapitalistični sistem. Kapitalistične ekonomije so zaradi profitno naravnanih gospodarstev pod pritiskom ustvarjanja rasti, ki narekuje, da ekonomije (gledano numerično) rastejo v celoti produktov in storitev, ki jih ustvarijo. Ker prodaja ustvarja profit, je potrebno prodati čim več, zato podjetja poizkušajo proizvesti in prodati čim več, kar ustvarja sistemsko nagnjenost k povečevanju produkcije. To se izraža tudi v merjenju BDP-ja oz. BNP-ja držav, ki ga ocenjujejo/mo v obliki tržnih cen. Čas je v tej kalkulaciji označen z vrednostjo 0, saj ni prodan na trgu, zato bi gospodarska rast, v kateri bi produktivnost pretvorili v več (prostega) časa ocenili kot stagnacijo (Olin Wright 2010, 66).

Kljub temu da smo nakazali, zakaj bi bilo potrebno količino heteronomnega dela zmanjšati, mislimo, da smo v tem poglavju locirali tudi nekatere glavne vzroke, ki onemogočajo, da bi se horizont o drugačnem organiziranju količine dela vzpostavil. Pokazali smo, da je lahko delo sprejeto pred-refleksivno in predzavedno, preko ponotranjenja objektivnih struktur, ki se dogaja predvsem v procesu izobraževanja, proizvede kategorije percepcije, skozi katere dojemamo svet. Zato pri percepciji dela, bolj kot drugje, velja, da »ne sodimo bitja po njegovi zavesti o samem sebi« (Althusser 2000, 144) in na delo apliciramo merila, ki pripadajo redu, ki radikalno prelamlja s spontanim in doksičnim pogledom na to dejavnost. V tretjem delu naloge se bomo zopet podrobneje posvetili Bourdiejevi misli in se osredotočili na njegove pozne spise, kjer je poskušal sociološko misliti radikalne in radikalno ekspresne transformacije, ki jih je prinesla »neoliberalna konzervativna revolucija«, zato bomo v tem delu naslovili tudi vprašanje družbene spremembe v njegovi misli in relativizma, podali pa bomo tudi nekaj sklepov o delovni tezi kadrizma.

4 KADRI, NEOLIBERALIZEM IN REVOLUCIJA

Bourdieu je več kot desetletje po smrti še vedno deležen očitkov o rigidnosti v konceptualizaciji družbene strukture, »togi shemi družbene dinamike današnjih odprtih in prehodnih družb« (Stanković 1999, 239), fatalističnem ter finalističnem determinizmu (gl. Filipović 2008, 129–130; gl. tudi Olin Wright 2010, 24). Toda Bourdieu je v intervjujih redno odgovarjal, da gre pri teh debatah pravzaprav za napačno percepcijo družboslovnih znanosti ter da v zapisanih znanstvenih zakonih, ki merijo regularnosti in ki so empirično potrjene ter validirane, ne gre za preskripcije ali imperativne obnašanja niti za naravne zakone. Družbene regularnosti so verjetne verige dogodkov, proti katerim se lahko borimo, v kolikor jih kot take spoznamo (Bourdieu 2008, 195). Tako je nesreča sociologije, da odkriva arbitrarnost in naključje tam, kjer vidijo ostali nujnost ali naravo in obratno, odkriva nujnost in prisilo, kjer bi radi videli izbiro in svobodno voljo. Sociolog ali sociologinja v *razkrivanju* družbenih nujnosti ali določilnic ne more prevzeti odgovornosti za *delovanje* teh determinizmov. Ravno v nezrelem zavračanju realnosti in iluziji o svobodi, pravi Bourdieu, je družbenim določilnicam dana svoboda, da delujejo, medtem ko samim sebi odvzemamo instrumente, da bi se vsaj delno vzpostavili kot svobodnejši subjekti (Bourdieu 2003, 20–21). Razkritje in razlaga mehanizmov nam šele posredujejo potrebna sredstva za razumevanje družbenih zakonov in regularnosti, ki nam posledično dajejo moč in prostor, kjer se transformacija lahko šele odvije²⁶ (Bourdieu in Wacquant 1992, 157). Tako s Passeronom v *Dedičih* ugotavljata, da vpliv družbenih faktorjev ne deluje z mehansko kavalnostjo. Kulturna dediščina ne favorizira vseh prejemnikov in prejemnic enako ter ne avtomatizira način: dediščino lahko namreč tudi zaigramo ali zapravimo. Toda uporabljena racionalno, kulturna dediščina favorizira izobraževalni uspeh, ne da bi vezala nosilko ali nosilca na ozek interes, ki ga zahteva in definira šolski sistem (Bourdieu in Passeron 1979, 25). Tudi v ta namen želimo evocirati Bourdiejev pojem *histeresisa* (ang. *hysteresis*). Ta nekoliko »tehnični izraz« (Hardy 2010, 132) je Bourdieu uporabil že, ko je preučeval anti- in postkolonialno Alžirijo, pa rodno pokrajino Béarn v Franciji ter francoski univerzitetni sistem

²⁶Prim. z Bourdieu (1998a, ix): »attaining the freedom from social determinisms is possible only through knowledge of those very determinisms«. Razdelek »Clan, Mobility and Mobile Classes« v knjigi *Distinction* (1998c) je po Bourdiejevih besedah prikaz »enega izmed najbolj prozornih načel družbene spremembe v modernih družbah (npr. družbene spremembe študentskih gibanj, kjer družbeno deprivilegirani, ki so uspešni v šolskem sistemu reprodukcije, eliminacije in diferenciacije, poskušajo subvertirati strukture – iz katerih so izšli – ter protislovja, vgrajene v mehanizme, ki eliminirajo otroke v skladu s količino podedovanega kulturnega kapitala« (Bourdieu 1992, 119).

(prav tam, 136–139). Sami ga evociramo zato, ker ustrezno zajame nekaj, kar se zdi, da je v slovenskem prostoru aktualno danes, a je Bourdieu (s sodelavci) to popisal in analiziral že pred pol stoletja. Cheryl Hardy pravi, da histeresis opisuje neskladnost habitusa s strukturami polja, kadar ta ne delujeta več orkestrirano, v terminih prilagojenosti in skladnosti (Hardy 2010, 134). Toda če smo povsem natančni, gre pri tem terminu pravzaprav za histeresis *habitus* (gl. Bourdieu 1997, 83; Bourdieu in Passeron 1979, 82), do katerega pride, ko se zgodi strukturni razmik, v katerem ponotranjene kategorije percepcije, pridobljene v določenem stanju družbene strukture, apliciramo na spremenjeno stanje družbene strukture (prav tam). Ko se pogoji v družbeni strukturi spremenijo, lahko pride do strukturnega razkoraka med aspiracijami agensov in objektivnimi možnostmi, ki jih ponuja družbena struktura. Razlogi za to so lahko različni: pomanjkanje informacij o objektivnem stanju na trgu dela in v poljih (Bourdieu in Passeron 1979, 83), tehnološke in znanstvene spremembe, posledica nadnacionalne integracije (Hardy 2010, 145 in 147). Strukturni razkorak lahko vodi v razočaranja, množičnost degradiranih aspiracij, zaprtih poti in omejenih(z)možnosti, celo do protestov in uporov, saj habitus, sistem ponotranjenih kognitivnih shem percepcije in misli (Bourdieu 2002a, 90–91), ki ga generirajo objektivni pogoji, teži k temu, da vztraja tudi, ko se ti objektivni pogoji spremenijo (gl. Bourdieu 2000). Takrat lahko pride do večjih trenj in disrupcij v družbeni strukturi, do uporov in vseobsegajočih zavračanj vsega, kar naj bi predstavljajo obstoječi red (Bourdieu in Passeron 1979, 85). V tem histeresis odseva koncepcijo Mertonove(inverzije Durkheimove) anomije, ki pri Mertonu pomeni disrupcijo v družbeni strukturi, kadar ciljev in smotrov, ki jih univerzalno vceplja posamezna kultura, ni moč doseči preko institucionalnih sredstev, kerdosego teh ciljevin smotrov ta ista kultura učinkovitoonemogoča (Merton 1938, 679–680). Razlike med Mertonovo, Durkheimovo in Bourdieujevo artikulacijo vzrokov disrupcije bi tvorile produktivno teoretsko debato, toda tu se želimo zadržati pri pojavu, ki ga je Bourdieu opisoval s pomočjo histeresisa in kateremu jenamenil zadnje poglavjeknjige *Homo Academicus*. To poglavjepo Wacquantovi (1990, 682) oceni posledično vsebuje zametek teorije revolucije kot produkta sinhronizacije lokalnih kriz v strukturno homolognih poljih, poglavje pa je izredno relevantno, ker uspe empirično orisati, kako je prišlo do krize v specifičnem (francoskem) kontekstu poznih 60-ih let 20. stoletja. Bourdieu je detektiral dva glavna učinka rasti šolajoče populacije: razvrednotenje šolskih naslovov (t.i. »inflacija ali devalvacija diplom«), ki povzroča splošno deklasiranje študentov ter na drugi strani spremembe delovanja izobraževalnega sistema, ki izhajajo iz morfoloških in družbenih transformacij njegovega občinstva (Bourdieu 2012, 172; Bourdieu in Passeron 1979, 83). Tako je ugotovil, da je prišlo do strukturnega razmika med statusnimi aspiracijami

in pričakovani ter realnimi možnostmi in verjetnimi trajektorijami, ki so jih v obravnavanem trenutku te pozicije in ti naslovi dejansko zagotavljali. Namreč učinek povečanja (iz)šolanih študentov ni mehaničen, temveč vedno korelira z dispozicijami (in tako aspiracijami), ki jih agensi posedujejo²⁷. Bourdieu pravi, da bolj ko družbe postajajo diferencirane in bolj ko se v njih razvijajo ti relativno avtonomni »svetovi«, polja, bolj se večajo možnosti, da se zgodijo pravi dogodki, t.j., srečanja neodvisnih vzročnih nizov, pripadajočih sferam nujnosti (Bourdieu 2003, 51). Različna, hkrati relativno avtonomna in strukturirana polja, ki pa so relativno tudi odprta in zvezana z istimi dejavniki, torej med seboj, stopijo v interakcijo in sproducirajo zgodovinski dogodek, v katerem se hkrati izrazijo potencialnosti, objektivno vpisane v strukturo vsakega izmed njih.²⁸ (Bourdieu 2012, 183) Kriza namreč potrebuje obstoj ločenih *svetov*, ki so s svojim delovanjem udeleženi v istem *vesolju* (prav tam, 185), v času krize lahko pride do spodkopavanja prevladujoče dokse, ki je prostor nepreizprašanih predpostavk, vedno vzpostavljen historično, vse dokler (in le dokler) ni praktično ukinjena v krizi skozi konfrontacijo, argumentacijo ali antagonizme - v polju mnenj²⁹ (Bourdieu 1997, 164–168; Bourdieu 1998a, 57; Deer 2010, 123).

Tako kot je potrebno odvezati Bourdieuja mehanicistične vizije družbenega sveta, je potrebno njegovo misel odvezati relativistične avre, ki jo nekateri izpeljujejo skozi selektivno branje *La Distinction*. Že res, da je tam dokazoval »kulturno arbitrarnost« okusov (Garnham 1993, 186), toda to nikakor ne pomeni, da lahko vse okuse razpustimo v poljubni relativizaciji. Kot bi morali hierarhije življenjskih stilov, opisane v tej prelomni sociološki knjigi, prevesti v nepripoznano razredno hierarhijo (Wacquant 2008, 271), ne smemo spregledati, kako se Bourdieu postavi v bran kulturi, ki ji v *La Distinction* pravi »kultura čistega okusa« (Bourdieu 1998c, 30–31): »zgodovinsko gledano, so vse kulturne stvaritve, ki

²⁷Analogno, množičnosti, masifikacije oz. porasta števila študentov ne smemo dojemati, kot jih dojema npr. spontana sociologija – kot demokratizacije v neadekvatnih pogojih; kot pravi Bourdieu delovanje morfoloških dejavnikov poteka le prek specifične logike posameznega polja, ki daje obliko tudi vsem tem učinkom (Bourdieu 2012, 142).

²⁸Konkretno: maja 1968 je v Franciji prišlo do krize v enem od polj (univerzitetnem), toda agensi v polju v krizi so našli podporo v agensih na homolognih pozicijah v paralelnih poljih (ker gre za vstopajoče v polja, čigar možnosti in aspiracije so pomembno devalvirane in so njihovi habitusi sproducirani v podobnih življenjskih razmerah, t.j. relativno orkestrirani in homogeni, to lahko privzame videz, a samo videz (!) medgeneracijskega konflikta), ki se prepoznajo v gibanju. Tako lahko pride do množičnejše disrupcije oz. Dogodka (Bourdieu 2012, 183).

²⁹Irina na koncu *Treh sester* pravi: »O jaz nesrečnica... Ne morem delati, ne bom delala. Dosti je, dosti! Bila sem telegrafistka, zdaj sem na mestni upravi in sovražim in preziram vse, kar koli mi dajo delati... Štiriindvajset jih bom že, dolgo že delam, in možgani so se mi posušili, shujšala sem, postala grda, se postarala in nič, nič, nobenega zadoščenja, čas pa kar teče in se ti zdi, da se od pravega, lepega življenja bolj in bolj oddaljuješ in greš v nekakšno brezno. Obupana sem, in kako da sem živa, da se nisem že ubila – tega ne razumem...« (Čehov 1993, 165).

jih cenim, ki jih določeno število ljudi ceni kot najvišje stvaritve človeštva, matematika, poezija, literatura, filozofija bile ustvarjene v nasprotju z ekvivalentom gledanosti, v nasprotju s tržno logiko« (Bourdieu 2001, 24).³⁰ Neoliberalni vdor v raznolika polja kulturne produkcije, je razkril Bourdiejevo pozicioniranost v družbeni strukturi, od koder je izšlo tudi njegovo stališče do procesov, ki so se od 80-ih let dvajsetega stoletja dalje začeli odvijati po vsem svetu (gl. Harvey 2005). Zato bomo tej fazi kapitalizma, ki naj bi obračunal s svojimi kadrističnimi elementi, namenili zadnji del naše magistrske naloge.

4.1 NEOLIBERALIZEM

Avtorji, ki prihajajo iz druge teoretske perspektive (na Marxu sloneče kritike politične ekonomije) in ki privzamejo makro-ekonomsko perspektivo, neoliberalno fazo kapitalizma opisujejo drugače kot Bourdieu in, mislimo, bolje kot francoski sociolog ujamejo korenine neoliberalnega preobrata. Avtorji svetovno-sistemske perspektive od 1970-ih let govorijo o koncu systemskega cikla (konec hegemonije ZDA) in strukturni krizi kapitalističnega sistema. Obdobju »materialne ekspanzije«, ko produkcija blag predstavlja temelj kapitalistične akumulacije, nujno sledi finančna ekspanzija, ko temelj akumulacije postane kapital v »denarni obliki«. Ta faza signalizira začetek konca systemskega cikla, ki ga spremlja splošna družbena kriza (počasnejša akumulacija, velike makroekonomske nestabilnosti, finančne motnje) in prehod v nov akumulacijski cikel (Arrighi 2009; Wallerstein 2006, 101–119). V krogu preučevalcev Marxove misli in podpolju ekonomske vede, kritiki politične ekonomije, ni konsenza o vzrokih za finančno in neoliberalno fazo kapitalizma. Medtem ko nekateri avtorji trdijo, da je neoliberalizem strukturni odgovor na padec deleža plač in povpraševanja (Husson 2011, 3–9), drugi trdijo, da gre za odkrit in zavesten projekt restavracije razredne moči (Harvey 2012, 25), medtem ko se sami nagibamo k razlagi (ne v celoti pojasnjene) tendence padanja profitne stopnje kot antagonizma med razvojem družbenih produktivnih sil ter kapitalistično profitno naravnano (hiper)produkcijo (Duménil in Lévy 2012, 137; Giacché 2011; Mattick 2013, 59–60). To bi tudi pojasnilo »fiskalno kontra-revolucijo« (Zgroženi ekonomisti 2012, 13), ko so javni dohodki držav upadli (manj) zaradi nizke gospodarske rasti in (bolj verjetno) zaradi davčnih odvez, ki so jih prejeli najbogatejši (družine, skladi, korporacije, banke), da bi obnovili profitno stopnjo. Ti so profitno stopnjo poskušali obnoviti tako, da so začeli denar posojati državam in gospodinjstvom; z vlaganji na finančne trge, kjer

³⁰Hesmondhalgh (2006, 224), ko navaja ta stavek, zatrjuje, da je popolnoma zgrešeno, če Bourdieuja obravnavamo kot relativističnega esteta.

je bil donos najvišji; z deregulacijo finančnih trgov in ekonomije ter združevanji v velike konglomerate (Duménil in Lévy 2012, 37–41; Mattick 2013, 73–75 in 89; Zgroženi ekonomisti 2012, 9 in 18).

Neoliberalni odgovor, ki se je razglasil za »reformo«, »revolucijo« in »modernizacijo«, medtem ko je začel krčiti državo blaginje in uničevati demokratične in delavske dosežke na področju delovnega prava, zdravstva, socialno varstvenega prava in izobraževanja, Bourdieuju ni pomenil izziva, temveč »destrukcijo civilizacije, povezane z obstojem javnih storitev, civilizacije republikanske enakosti pravic, pravice do izobrazbe, zdravja, kulture, raziskovanja, umetnosti in predvsem, dela (Bourdieu 1998b, 24). Proti neoliberalizmu je zato začel bojevati boj na različnih in raznolikih frontah: s posegi v javni prostor (Bourdieu 1998b; Bourdieu 2008; Bourdieu in Wacquant 2006, 197–256), s preučevanjem učinkov neoliberalizma v vesoljih, ki jim je rekel polja (Bourdieu 2004a; Bourdieu 2005a; Bourdieu 2005b; Bourdieu et al. 1999), z aktivnejšim institucionalnim, aktivističnim in internacionalnim angažmajem (gl. Bourdieu 2008, 205–248; Robbins 2003, 73; Wacquant 2008, 276). Vračanje k znanstvenemu ali intelektualnemu polju kot kolektivu (2004a), čigar vrednotam in resnici je kot zaobljubljenec pripadal (Bourdieu 2012, 254), v času »simbolne kontra-revolucije« (Bourdieu v Bourdieu in Wacquant 2006, 246) tako ni bila naključna ali sentimentalna poteza. Resnični intelektualci so v tem kritičnem momentu postavljeni pred izjemno zagato: kritizirati morajo stare (javne) prakse, jih braniti, obenem pa izumljati in celo postaviti nove, ki so progresivne. To prisili znanstvenike, da nacionalno državo, sindikate, pa tudi javno šolstvo, rešujejo, medtem ko jih hkrati neprizanesljivo podvržejo kritiki, branijo državo v njenem socialnem aspektu in univerzalnih funkcijah, ki jih izpolnjuje, medtem ko ne smejo regresivno zapasti v nacionalizem (Bourdieu 1998b 41; Bourdieu v Bourdieu in Wacquant 2006, 246). Upor in kritika kolektiva intelektualcev, ki zaradi narave svoje dejavnosti lahko, zmore in dejansko tudi presega nacionalne meje, bi moral biti, ravno tako kot neoliberalni projekt, kolektiven (ne brez razloga je uporabil besedo z močno konotacijo: internacionala). Toda zdi se, da je zaznal umik kritike v akademski geto in na margino, medtem ko je javni prostor zasedla neoliberalna dogmatika (Bourdieu v Bourdieu in Wacquant 2006, 245–248). Medtem ko so njegove aktivistične spise težili ukrepi dnevne parlamentarne tehnokracije, podpora demonstracijam, nemočnim ljudem ali državam (gl. Bourdieu 2008, 247–388), torej problematika, ki so jo večinoma vsilili novinarji in »intelektualci«, obremenjeni z aktualnimi »problemi« ali kontingentnost progresivnih bojev, lahko tu, ker je mnogo neoliberalnega novoreka, nezavedno ali povsem zavestno, prevzelo tudi tukajšnje družboslovje, omenimo še boj na področju simbolne in kulturne produkcije. V

vrsti člankov je naslovil vprašanje »mentalne kolonizacije« (Bourdieu in Wacquant 2006, 202), vdor nereflektiranih pojmov, kot je multikulturalizem ali globalizacija, ki zakrivata svojo razredno naravo in učinke imperializma ali ekonomskega fatalizma³¹ (Bourdieu in Wacquant 1999, 42; Bourdieu in Wacquant 2006, 200–202). Toda kot sociolog je moral plačati tudi znanstveni dolg lastnemu polju, zato je v svojih tehtnejših monografijah, tistih, kjer je sledil lastnemu konceptualnemu aparatu (*Social Structures of Economy, Znanost o znanosti in refleksivnost, Na televiziji*, toda tudi v *La Misere du Monde*), precizneje kot v publicističnih intervencijah zajel svetove, kamor je vdrla neoliberalna tržno-profitna logika. V teh knjigah je, ker je neoliberalne učinke konceptualiziral preko odnosov med in v poljih, v katere je vdrla ta logika, demantiral nekatere zdravorazumske predpostavke neoliberalnega obdobja (individualizem, umik države, racionalni akterji) in podal sociološke nastavke za analizo neoliberalne transformacije. Ne samo da mu je pogled na mezzo raven družbene realnosti omogočil zadržati koncepcijo države kot veziva, ki ima možnost skozi koncentracijo materialnih in simbolnih virov regulirati delovanje različnih poljskozi finančno (javne investicije, proračun) ali pravno intervencijo /regulacija organizacij ali obnašanje individuov/ (Bourdieu 1998a, 33), temveč je to koncepcijo države še poglobil (gl. Bourdieu 2005b, 91–112). V knjigi *Znanost o znanosti in refleksivnost* (2004a) je dokazoval, da je avtonomija znanstvenega polja ob koncu stoletja dvojno ogrožena: z vdorom ekonomskih interesov in logike v polje, notranjo degradacijo razuma s postmodernimi eskapadami in deviacijami ter anglo-centričnimi izrazi ter tematikami, ki imajo več opraviti s publicistično spretnostjo kot z epistemološkimi premisami družboslovnih znanosti (Bourdieu 2004a, 95–96; Bourdieu in Wacquant 1999; Wacquant 2008, 269). Ravno zato, ker je znanstveno polje dojemal s pomočjo lastnega koncepta polja, je tu radikalno historiziral um ter pogoje uma. Tako je lahko proti vsem oblikam elitizma trdil, da znanstveno polje ne proizvaja niti ne priklicuje nadjudi, ki bi jih navdihovale motivacije, radikalno drugačne od motivacij navadnih ljudi. Toda historično umeščeno polje v svoji avtonomiji vseeno producira transcendentne resnice, ireduktibilne na svoje zgodovinske in družbene pogoje produkcije. Polje ne producira transcendentnih resnic zato, ker bi oposamljeni znanstveniki tako rigorozno preverjali svoje hipoteze, temveč zato, ker deluje v skladu z logiko, značilno za to polje, zaradi katere proizvaja in spodbuja posebne komunikacijske oblike, denimo kompetitivno diskusijo, kritični

³¹Nabor besed iz neoliberalnega novoreka (gl. Bourdieu in Wacquant 2006, 197) se v vsaki nacionalni skupnosti zasidra glede na mentalne sheme percepcije, ki dolgujejo svoj obstoj zgodovinski, strukturni, institucionalni, epistemološki genezi. Zdi se, da so v tukajšnjem akademskem miljeju popularizacijo doživeli: v ekonomski govorici globalizacija, zaposljivost, fleksibilnost; v družboslovnih: etničnost, identiteta, fragmentacija, globalizacija, manjšine.

dialog, argumentacijo, vzajemni nadzor in kritično validacijo dejstev, ki jih izvajajo kompetentni bralci, kritiki ter polje v celoti³², v katerem imata dejansko prednost kopičenje védnosti in nadzor nad njo (Bourdieu 2003, 40; Bourdieu 2004a, 119–120 in 131–133). Kot smo argumentirali v nalogi, sta ravno (relativna) zaprtost polja in arbitražna realnega, ki ju implicira znanstveno vesolje, temeljna postulata, da v svetu, v katerem moramo delovati, obstaja določena mera smisla, reda in logike, skratka nekaj, kar je mogoče razumeti; in da ni mogoče poljubno govoriti o svetu (»anything goes«), ker vse in poljubno v svetu nista možna (Bourdieu 2004a, 115). To je tudi temelj njegove vrste »epistemične reflektivnosti«, vrste avtoanalize, v kateri teoretizira lastno teoretsko prakso, v kateri spoznanje podvrže sistematični kritiki, analizi disciplin ter instrumentov znanstvenikov (njihovih kategorij mišljenja, konceptov itd.) ter tistega, kar je v njih zgodovinsko določenega, da bi razkril družbene mehanizme, vpisane v pozicijo, s katere produciramo znanost. Reflektirati instrumente znanstvenikov in znanstvenic, ki postane naloga polja kot celote, pa ne pomeni, od koder bi poskušali iti nekateri, relativizirati njihovih opažanj, temveč, nasprotno, okrepiti kolektivni projekt znanosti tako, da bi ta v največji meri presegla parcialne zameglitve, vpisane v njen relativni položaj v družbeni strukturi (Bourdieu 2003, 41; Bourdieu 2012, 240–244; Maton 2003, 56–57; Wacquant 2006b, 76–78).

Ker je v proučevanju neoliberalizma zadržal shemo države kot konstelacije oz. prostora odnosov med ministrstvi, se je uspel izogniti simplifikirani obsodbi ali celo eliminaciji vsega državnega. S tem mu je uspelo prikazati, da neoliberalne politike ne implicirajo konca države, temveč njeno radikalno aktivacijo in transformacijo. V sicer nevarni organicistični analogiji, toda analogiji, ki ustreza publicistični formi intervjuja, je razložil npr. levo roko države, ministrstva, sled družbenih bojev preteklosti, ki zapravljajo (ministrstva za socialo, šolstvo, družino, zdravstvo), ki jim nasprotuje desna roka države, tehnokrati z ministrstva za finance, javnih in zasebnih bank in ostalih ministrskih kabinetov (gospodarstva, notranjega ministrstva itd.), ki razdeljuje proračunski denar. Kot to opisuje Bourdieu, desna roka ne želi plačati za to, kar dela leva roka, zato je prišlo do množičnih uporov »nižjega državnega plemstva« proti »višjemu državnemu plemstvu« (Bourdieu et al. 1999; Bourdieu 1998b, 1–10; Bourdieu 2006,

³²Najbrž je odveč povedati, da v tem subjektu znanosti, ki je heterogen, a vendar kolektiv (!), leži temeljno dispozicionalno nasprotovanje metodološkemu individualizmu racionalne teorije delovanja, temu akademskemu ekvivalentu neoliberalnega *homo economicusa*. Učenjaki niso nikoli »posamični geniji«, temveč kolektivni subjekti, ki, kot inkorporirana kolektivna zgodovina, aktualizirajo vso pertinentno zgodovino svoje znanosti in ki delajo v osrčju kolektivov z instrumenti, ki sami sodijo k objektivirani kolektivni zgodovini (Bourdieu 2004, 116).

217–223),³³ali kot bi rekli v skladu z našo delovno hipotezo: uporov uslužbencev proti kadrom. Bourdieu je neoliberalizem zadel bolj dosledno, ko je interpretiral izsledke svojih empiričnih raziskav. Tako je anti-socialna stanovanjska politika, ki je ustvarila segregirane prostore habitatov, v svoji empirični materializaciji pravzaprav konglomerat raznolikih odnosov: konfrontacije in usklajevanje neenotnih skupin visokih uradnikov države, pripadnikov finančnih skupin, ki so neposredno zainteresirani za prodajo nepremičninskih kreditov, predstavnikov lokalnih skupnosti in javnih ustanov, a tudi oglaševalcev, ki promovirajo individualizem z lastništvom stanovanja ali enodružinske hiše. V tem dinamičnem konglomeratu odnosov šele nastane stanovanjska politika države ali mesta, ki ima velikansko moč nad prostorom spričo tega, da ustvarja trg zemljišč in stanovanj, v veliki meri pa tudi dela, šolstva ali zdravstva in ki z davki, raznimi oblikami pomoči ali (de)regulacijo izoblikuje *politično konstrukcijo prostora*. V času neoliberalizma so državne in mestne oblasti na področjih, ki so doživela največjo stopnjo urbanega razkroja, ustvarile *konstrukcijo prostorsko homogenih skupin*, ki so danes neposredno vidne v velikih degradiranih soseskah ali mestih po vsem svetu in iz katerih se je država aktivno umaknila (Bourdieu 2003, 75; Bourdieu 2005b).

Kljub vsem prednostim, ki ga prinaša njegov pristop nas spremlja občutek, da se je Bourdieu kritike neoliberalizma lotil z detektiranjem učinkov, ni pa mogel locirati (kot kritika politične ekonomije) vzrokov za to nenadno preobrazbo in da je trčil ob epistemološke in spoznavne meje sociološkega preučevanja sfere ekonomije, ki ga omejuje epistemološki horizont in raven analize (mezzo raven). Bourdieu je tako predlagal, da bi zgodovinarji, sociologi, pravniki in socialni delavci morali nujno vključiti družbene stroške ekonomskega nasilja, ki jih »ekonomska teorija, ko izračunava stroške določene ureditve/posega (policy), ne vzame v zakup. To pomeni, da bi morali analizirati družbene stroške ekonomskih odločitev in kalkulacij: t.j. kaj posamezna odločitev oz. uredba (policy) povzroči oz. koliko stane v številu in razsežnosti izgubljenih služb, trpljenju, boleznih, samomorih, alkoholizmu, odvisnosti od drog, nasilju v gospodinjstvih itd., a tudi v nesreči, obupu (ang. misery), t.j. vseh stvari, ki niso (niti ekonomsko niti družbeno) poceni, kadar jih morajo mesta ali države odpravljati (Bourdieu 1998b39; Bourdieu 2008, 292–293). Analiza družbenih stroškov je sicer povsem

³³Razlog za obup in revolt ljudi v (odhodkovnih, storitvenih) sektorjih, ki jih nadzorujejo in financirajo ministrstva leve roke je po Bourdieuju ta, da se je država umaknila oz. se umika iz sektorjev družbenega življenja, v kateri ti ljudje delujejo in nad katerimi je imela nadzor in jih aktivno urejala: stanovanja, javna televizija in radio, šole, bolnice, socialna politika itd. Ne samo da se država umika, ampak so ekonomske politike »proračunskih varčevanj« ravno v teh sektorjih ustvarile tako kratkoročne kot dolgoročne stroške materialne in moralne bede: delinkvenca, kriminal, alkoholizem, prometne nesreče itd., ki jih ti ljudje na terenu zaznavajo, beležijo, odpravljajo (prav tam).

legitimno sociološko početje, a v svoji omejenosti preveč demonstrativna in ne ponudi širših in daljnosežnejših tendenc, do katerih je Bourdieu izrazil eksplicitno zadržanost (gl. Bourdieu 2011, 66). Toda ravno zaradi tega menimo, da Bourdieujeva teorija ponuja nujna teoretska orodja za preučevanje kadrstičnega odnosa, a je prekratka, da bi ujela glavne tendence kapitalistične logike, ki poglavitno vpliva na procese v (še vedno) kapitalistični ekonomiji. Tako mislimo, da bolj kot izpostaviti (četudi je to v določenem oziru tudi nujno početje) »konzervativne tovarne mišljenja, ki ustvarjajo in širijo neoliberalno ideologijo« (Bourdieu in Wacquant 2006, 245), potrebujemo racionalno analizosistemske logike in institucionalne zgradbe polj ter nadnacionalnih tvorb (kot stanpr. Evropska unija ali evrska monetarna unija). Jedro problema vseeno ne leži v etiketiranju akterjev³⁴, ki jim Bourdieu nadene institucionalni obraz, temveč v prikazu logike, med katerimi je obnova stopnje profitabilnosti (Duménil in Lévy 2012, 143), ki narekuje njihove uredbe in ukrepe. Kot dokazuje Primož Krašovec (2011, 107–112), določeni marksistični koncepti, kot sodeskilling ali permanentna primarna akumulacija v času »fordizacije kulturnega polja« ponovno pridobivajo svojo deskriptivno, analitično in opisno moč, ki jih je smiselno kombinirati s konceptom polja ali kulturnega in simbolnega kapitala³⁵. Delovanja tako ne smemo nadomestiti s sklicevanjem na kapitalistične okoliščine, temveč moramo delovanje agensov in institucij v okvir smiselno umestiti. Agensi v hierarhiziranih institucijah (mediji, podjetja, univerze, stranke) delujejo v raznolikih hiazmatičnih (novinarskih, ekonomskih, univerzitetnih, političnih) poljih, kjer marksistični koncepti niso aplikabilni prav za vsak pol polja in ki jih (povsem na vrhu) delno prekriva tudi polje moči oz. oblasti. Tako moramo biti pozorni na vrsto odnosov, ki dobijo učinke v poljih, a so pravzaprav del procesov, ki polja presegajo in svoje vzroke najdevajo drugje – v širšem nacionalnem, nadnacionalnem prostoru ali polju oblasti. To je obenem kritika nereflektirane rabe in eksplicitni razlog za vpeljavo omenjenih marksističnih konceptov: *doxa* posameznega polja lahko namreč mistificira učinke v polju, s čimer lahko izgubimo izpred oči, kako učinki posameznega polja reproducirajo neenakosti, ki so generirani zunaj, v polju moči, ki generira učinke na nacionalni prostor kot celoto (Bourdieu

³⁴OECD, MDS, Evropska komisija, think-tanki kot je Manhattan Institute v New Yorku, Adam Smith Institute v Londonu, Fundacija Deutsche Bank v Frankfurtu, Saint-Simon Foundation v Parizu, ugledne šole London School of Economics, Sciences Po v Parizu, Harvard's Kennedy School of Government v ZDA; politiki, ki se utelesijo v figurah Tonyja Blaira, Gerharda Shcroderja, Romana Prodijsa, Lionela Jospina, Georga Busha kot nadaljevalcev politik Thatcherjeve in Reagana, svojo akademsko sociodicejo pa dobijo v akademskih epigonih Anthonyja Giddensa in Ulricha Becka (Bourdieu in Wacquant 1999,41; Bourdieu in Wacquant 2006, 199; Bourdieu 2008, 385).

³⁵Posebej bi morali biti pozorni na pojav *hysteresis-a*, če bodo vse bolj (formalno) izobraženi prišleki v polja kulturne, storitvene, pravne in simbolne produkcije soočeni z zamikom v strukturni realnosti, ki ne bo odražala njihovih aspiracij in pričakovanj.

2005b, 271; Thomson 2010, 73 in 79). Tega ne smemo storiti zato, da bi agense oprostili odgovornosti, temveč, da bi prepoznali mehanizme, ki jih agensi, ki uvajajo najbolj brutalne in pereče ukrepe, ne uspejo prepoznati sami, zaradi česar so ti ukrepi toliko bolj boleči in radikalni. Ali če parafraziram Bourdieujeve poudarke, ki so pravzaprav popularizirali njegovo misel, a so se izgubili v nekaterih njegovih ogorčenih spisih (kljub temu da ogorčenje nikakor ni bilo neupravičeno ali nelegitimno): »Posamezni možje in žene (ter institucije; op. M.R.) sicer nosijo odgovornost, a so njihove možnosti oziroma nemožnosti v veliki meri določene s strukturo, v katero so postavljeni, in položajem, ki ga imajo v tej strukturi« (Bourdieu 2001, 48).

Kot smo videli v tem poglavju, je Bourdieu dopuščal možnost za postopno demontažo in topljenje dokse (Wacquant 2006, 175–182), če se je njegovim kritikom zdelo drugače, bi to morali prej pripisati njegovemu znanstvenemu fokusu: namreč, zanimala sta ga čas in potek stabilnih (objektivnih, in posledično subjektivnih) struktur, t.j., kdaj in zakaj vzpostavljeni red *ni* problematiziran in zakaj vprašanje legitimnosti države in reda, ki ga institucionalizira, ne pride na površje, razen v kriznih situacijah (gl. Bourdieu 1998a, 56). Z eksplicitnim namenom popolnoma zмести svoje kritike, je tako proti koncu življenja zapisal celo, da habitus ponuja »edino trajno obliko svobode«, ki se kaže v umetnosti obvladovanja umetnosti (karšnakoli že umetnost). Kot se zavedajo nekateri mlajši raziskovalci, ki spremljajo francosko družboslovno produkcijo, vede ne določa njen »predmet, ampak njena metoda, epistemični horizont in perspektiva raziskovanja« (Podvršič 2013, 67). Ravno ti ključni elementi, ki določajo tudi sociološko raziskovanje, so Bourdieuja usmerili v preučevanje drugih in drugačnih objektov družbenega sveta, v objekte, ki tvorijo temeljne dimenzije tistega, čemur smo v pričujoči nalogi rekli kadrstični odnos. V tem bi tudi lahko iskali razloge za Bourdieujev molk o škodljivih učinkih in vplivih dela, službe ter produkcije na habitus³⁶.

³⁶Stavek ne drži v popolnosti. Bourdieu je s soavtorji povsem na začetku svoje raziskovalne kariere objavil knjigo *Travail et travailleurs en Algérie* (1963). Kritika dela mu je tudi kasneje na akademski poti občasno vseeno zdrsnila z jezika: »Soočeni z mehansko uslužnostjo dela za tekočim trakom, bedo slumov ali mučenjem in nasiljem koncentracijskih taborišč, »tako (to) je«, ki ga po Heglu zamrmramo ob pogledu na gore, privzame kriminalno obliko privolitve in sodelovanja (Bourdieu 1992, 182; naš prevod).

5 SKLEP

Na tem mestu nam preostane le še, da sklenemo naše razmišljanje. Preko specifične tematizacije razredov in družbenega prostora smo v pričujoči magistrski nalogi demonstrirali, zakaj v Bourdiejevi koncepciji razreda ne moremo govoriti o odnosu med razredoma, temveč prej odnosu med *kategorijama* kadrov in uslužbencev, saj so kadri kompleksna skupina, ki se notranje hierarhizira in deli: glede na nacionalni prostor, glede na količino in strukturo kapitalov in glede na naravo dela. Zradi tega se lahko v družbeni strukturi približajo ali celo umestijo v buržoazno skupino razredov. V drugem delu tega poglavja smo pokazali, da kadri in uslužbenci delujejo v heterogenih in hierarhiziranih poljih, ki imajo kompleksne osne delitve prostora, katerih strukture zahtevajo akumulacijo različnih vrst in oblik kapitala (npr. birokratskega oz. univerzitetnega ali znanstvenega; političnega ali ekonomskega), ki jih generira struktura prostora. Ker smo hoteli demonstrirati notranjo strukturiranost posameznikov in posameznic, smo v drugem vsebinskem sklopu to storili z Bourdiejevim konceptom habitusa ob navezavi na tematiko dela. Problematizirali smo mehanizme institucije šole in tam lociral ključno dimenzijo podreditve normam in kategorijam dela, zato nismo mogli mimo podrobnejše razdelave simbolnega nasilja in dokse. V tretjem vsebinskem delu naloge smo predstavili manj znano stran Bourdiejeve misli, t.j., kako je francoski sociolog poizkušal misliti spremembe, prelome in disrupcije v družbeni strukturi. Ena takšnih je tudi neoliberalna transformacija, ki je poleg njegovih socioloških raziskav vplivala na njegov intenzivnejši aktivistični in intelektualni angažma, kar je jasno osvetlilo Bourdiejevo stališče glede sprememb, ki so se začele dogajati konec 20. stoletja.

Kot smo pokazali v pričujočem magistrskem delu, Bourdiejeve analize dajejo ustrezne nastavke za mišljenje kadrstičnega odnosa z vrsto konceptov, ki se v vsej svoji kompleksnosti teoretskega sistema, ne omejujejo zgolj na tematizacijo reprodukcije struktur s pomočjo (institucionaliziranega) kulturnega kapitala. Tudi Bourdiejev koncept polja in posledično polja moči oz. oblasti, sta ustrezna za opis produkcije, ki ne temelji na klasičnem kapitalističnem produkcijskem procesu, temveč v svoji strukturi generira procese vodenja, nadzorovanja, organiziranja, raziskovanja, kadrovanja, ki so se razvili skozi evolucijo kapitalizma in ki kapitalistični sistem presegajo. Tako lahko *potrdimo našo delovno tezo* o vzniku odnosa, ki ne temelji več na lastništvu produkcijskih sredstev, temveč upravljanju in ki ga je moč najti v političnem, birokratskem, znanstvenem, univerzitetnem ali novinarskem

polju. Kognitivna, storitvena in upravljalna narava dela, ki je podobna tistemu, čemur v sodobni družboslovni produkciji pravijo postfordizem, generira drugačno vrsto podrejanja in nasilja. V kadrstičnem odnosu se tako tvorijo odnosi moči in nasilja, ki so prej posledica ponotranjenja objektivnih struktur, ki jih agensi skozi prakso reproducirajo, ne da bi za to potrebovali prisilo neposredne fizične sile.

Francoska ekonomista (Duménil in Lévy 2012) sta opravila izredno produktivno revizijo marksistične misli, ki mislimo, da ustreza opisu realnosti, ki jo živimo in ki potrjuje Bourdiejevo misel, da je resničen revolucionar na področju znanosti nekdo, ki dobro obvlada tradicijo lastnega polja (Bourdieu 2004a, 53). Toda v prihodnosti bi bilo njuni konceptualizaciji potrebno nameniti več intelektualnega, raziskovalnega in teoretskega angažmaja, ki bi pokazala in revidirala njene morebitne in dejanske slabosti, ki smo jih v delu nakazali že sami (konceptualizacija razreda; dinamika odnosov, ki ločujejo med konfliktom in konsenzom med kadri in kapitalisti; globalna delitev dela, ki onemogoča, da bi se kadri konstituirali kot vladajoči razred ali kategorija v družbi). Ugotovili smo namreč, da ker sta avtorja dediča marksistične in Marxove misli, sta kadrstični odnos bolj detektirala in predstavila, zaradi specifičnega teoretskega horizonta, ki ni utemeljen v Bourdiejevi sociologiji, pa poglobljene konceptualizacije in empirične verifikacije nista nadaljevala in razvila na način, ki bi zajel vso zgodovinsko kompleksnost in dinamiko polj ter relacij med razredi. Tega v svojem didaktičnem in hevrstičnem pristopu k magistrskemu delu nismo storili niti sami. Zato postuliramo, da v prihodnosti potrebujemo »v Bourdiejevo misel in metode vzgojene« avtorje, ki bi ta odnos morali dodatno in izdatno preučiti, analizirati in formulirati (v prihodnje bi pri formulaciji kadrstičnega odnosa tako morali nujno upoštevati heterogenost in stratificiranost polj, socioanalizo simbolnega nasilja in simbolne moči v storitvenih in kognitivnih sektorjih delovnega procesa, v analizo bi morali nujno vključiti konceptualizacijo socialnega ali družbenega kapitala, ki se mu v tem delu nismo posvečali ter podrobnejšo konceptualizacijo in analizo polja moči). Od tu bi potem lahko začeli in v celoti tudi analizirali kadrstični odnos med kadri in uslužbenci, ki bi ga tematizirali kot enega temeljnih odnosov, ki prečijo državo in ga postavili ob bok protislovju med kapitalisti in proletarci. Kot smo poskušali pokazati v našem delu, struktura države niti v svojem keynesijanskem oz. fordističnem obdobju ni bila univerzalna in vključujoča entiteta, imela pa je svoje prednosti in v svojo protekcionistično ter socialno mrežo vključevala več ljudi. Toda skozi izredno ranljivo strukturo, skozi katero je ponovno prišlo do zaostitve razrednega boja s strani kapitalistov in finančnih frakcij, je bila ne le najboljša, temveč edina struktura, v kateri in skozi katero se (padajoča) profitna stopnja lahko ponovno poizkuša vzpostaviti,

obenem pa tudi edini način, skozi katero jo lahko in jo znajo ponovno vzpostavljati (kljub temu da ti procesi presegajo nacionalno državo in postajajo vse bolj internacionalni). Kritika nikakor ne zmanjšuje prispevka francoskih ekonomistov k napredku družboslovne misli. Kot opozarja Bourdieu (2011, 70) je »ponoven zagon delovanja določene sheme, ki jo je ustvaril kak izjemen znanstvenik, že sam na sebi sijajno znanstveno dejanje«. Toda Duménil in Lévy storita še več: menimo, da skozi upoštevanje topičnega momenta druge teorije priznata slepoto marksističnega horizonta za določene odnose in uspeta vzpostaviti temelje za veliko sintezo dveh teoretskih tradicij, sintezo, ki bi kompleksnost sodobnih družb opisala kot kombinacijo dveh vrst proizvodnih odnosov znotraj ene družbene formacije (Duménil in Lévy 2012, 119).

Upati gre, da resnično topični in produktivni moment sinteze dveh velikih teoretskih družin, postavljene okoli misli Bourdieuja (a tudi Webra) na eni ter Marxa na drugi strani, ne bo ostal zgolj velik potencial v napredku misli, temveč bomo v prihodnosti dejansko začeli teoretski dialog med različnimi teoretskimi tradicijami, ki so ga nekateri že pokopali³⁷ (Močnik 2009). Mislimo, da bi znanstveni dialog med tradicijami pokazal, da edini napredek družboslovja leži ravno v tej topičnosti in konsekventni sinhronizaciji teoretskih sistemov, v kolikor ta sinhronizacija tudi resnično »spoštuje koherentnosti posameznega sistema konceptov« (Duménil in Lévy 2012, 119). Napredka misli namreč ne more biti v avtarkičnem, a (za družboslovje) povsem avtističnem vztrajanju na kvazi-antagonističnih okopih med Marxom in Webrom, Durkheimom in Marxom, med Marxom in Bourdieujem.

³⁷Določene produktivne korake k sintezi marksizma in Bourdieujeve teorije je pri nas naredil Primož Krašovec v svoji doktorski nalogi (gl. 2011, 100-101 in 111).

6 LITERATURA

- Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
- Arendt, Hannah. 2007. *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Beletrina.
- --- 2012. *O nasilju*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Arrighi, Giovanni. 2009. *Dolgo dvajseto stoletje. Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia.
- Ash, Amin, ur. 2003. *Postfordism. A reader*. Oxford: Blackwell Publishers LTD.
- Balibar, Etienne. 2004. Nasilje: idealnost in krutost. V *Strah pred množicami*, 425–448. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Badalič, Vasja. 2010. *Za 100 evrov na mesec*. Ljubljana: Krtina.
- Black, Bob. 1984. Ukinitev dela. V *Pozdravi iz Babilona. Ameriška subkulturna teoretska scena*, ur. Gregor Tomc in Bob Black, 135–149. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Bourdieu, Pierre. 1979. Symbolic Power. *Critique of Anthropology* 4 (13–14): 77–85.
- ---1987a. The Force of Law. Toward a Sociology of the Juridicial Field. *The Hastings Law Journal*38 (julij):805–853.
- --- 1987b. What Makes a Social Class. On The Theoretical and Practical Existence Of Groups. *Berkeley Journal of Sociology*(32): 1–17.
- --- 1990. The Scholastic Point of View. *Cultural Anthropology* 5 (4): 380–391.
- --- 1991/2003. *Language and symbolic power*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- --- 1992. *In Other Words*. California: Stanford University Press.
- --- 1996a. *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. California: Stanford University Press.
- --- 1996b. *The State Nobility*. Cambridge: Polity Press.
- --- 1997. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ---1998a. *Practical Reason: On the theory of action*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- --- 1998b. *Acts of resistance. Against the Tyranny of the Market*. New York: The New Press.

- --- 1998c. *A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- --- 2000. Making the economic habitus. Algerian workers revisited. *Ethnography* 1 (1): 17–41.
- --- 2001. *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina.
- --- 2002a. *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- --- 2002b. *Praktični čut II*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- --- 2003. *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba *cf.
- --- 2004a. *Znanost v znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- --- 2004b. Oblike kapitala. V *Kompendij socioloških teorij*, ur. Frane Adam in Matevž Tomšič, 311–324. Ljubljana: Študentska založba.
- --- 2005a. The Political Field, the Social Sciences Field, and the Journalistic Field. V *Bourdieu and the Journalistic Field*, ur. Rodney Benson in Erik Neveu, 29–47. Cambridge: Polity Press.
- --- 2005b. *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press.
- --- 2008. *Political Interventions: Social Science and Political Action*. London: Verso.
- --- 2010. *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.
- --- 2011. Chartier, Bourdieu. Sociolog in zgodovinar. V *Sociologija, zgodovina, književnost*, ur. Neda Pagon, 7–84. Ljubljana: Studia humanitatis.
- --- 2012. *Homo academicus*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Bourdieu, Pierre in Jean-Claude Passeron. 1979. *The Inheritors*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre in Terry Eagleton. 1994. Doxa and common life. V *Mapping Ideology*, ur. Slavoj Žižek, 265–277. London: Verso.
- Bourdieu, Pierre in Loïc Wacquant. 1992. *An Invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- --- 1993. From Ruling Class to Field of Power: An Interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'État. *Theory, Culture & Society* 10 (3): 19–44.
- --- 1999. On the Cunning of Imperialist Reason. *Theory Culture & Society*, 16 (1): 41–58.
- --- 2006. *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Taja Kramberger in Drago B. Rotar. Koper: Založba Annales.
- Bourdieu et al. 1999. *The Weight of the World. Social Suffering in the Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.

- Burgard, Sarah A. in Jennifer A. Ailshire. 2009. Putting Work to Bed: Stressful Experiences on the Job and Sleep Quality. *Journal of Health and Social Behavior*, 50 (December): 476–492.
- Crossley, Nick. 2010. Social class. V *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, ur. Grenfell Michael, 87–100. Durham: Acumen Press.
- Crouch, Colin. 2013. *Postdemokracija*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Čehov, Anton Pavlovič. 1993. *Tri sestre*. Ljubljana: Ljudska pravica.
- Deer, Cécile. 2010. Doxa. V *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, ur. Grenfell Michael, 119–129. Durham: Acumen Press.
- Duménil, Gérard in Dominique Lévy. 2012. *Marksistična ekonomija kapitalizma*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Filipović, Mileva. 2008. Moška dominacija Pierra Bourdieuja. *Ars & Humanitas*, 2 (1): 121–132.
- Foucault, Michel. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Krtina.
- --- 2008. *Vednost – Oblast – Subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Freitag, Michel. 2010. *Brodolom univerze*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Garnham, Nicolas. 1993. Bourdieu, the Cultural Arbitrary and Television. V *Bourdieu: Critical Perspectives*, ur. Craig Calhoun, Edward LiPuma and Moishe Postone, 178–192. Cambridge: Polity Press.
- Giacché, Vladimiro. 2011. Marx, The Falling Rate of Profit, Financialization, and the Current Crisis. *International Journal of Political Economy*, 40 (3): 18–32.
- Gini, A. R. In T. Sullivan. 1987. Work: the process and the person. *Journal of Business Ethics* 6 (8): 649–659.
- Gorz, André. 1985. Za izhod iz kapitalizma. V *Boj proti delu*, ur. Gaber, Slavko in Tonči Kuzmanić, 135–168. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- --- 1999. *Reclaiming work: Beyond the wage-based society*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
- Grenfell, Michael. 2010. Introduction to Part II. V *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, ur. Grenfell Michael, 43–47. Durham: Acumen Press.
- Hardy, Cheryl. 2010. Hysteresis. V *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, ur. Grenfell Michael, 131–149. Durham: Acumen Press.
- Harvey, David. 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- Hesmondhalgh, David. 2006. Bourdieu, the media and cultural production. *Media Culture & Society*, 28 (2): 211–231.
- Husson, Michel. 2011. *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Jalušič, Vlasta. 2012. Razumeti nasilje (in oblast). V Hannah Arendt, *O nasilju*, 93–114. Ljubljana: Krtina.
- Kanduč, Zoran. 1993. Problematična »problematičnost« zločina in kazni. *Časopis za kritiko znanosti XXI* (156-157): 13–25.
- ---1994. Anomija in šolska vzgoja. *Časopis za kritiko znanosti XXII* (172-173): 107–118.
- --- 2003. *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana. Založba Beletrina.
- --- 2010. Krizna tranzicija (ali postmodernizacija), kriminaliteta in strukturno nasilje – kriminološki vidik. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 61 (1): 51–63.
- Kirn, Gal et al. 2010. *Postfordizem. Razprave o sodobnem kapitalizmu*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kobe, Zdravko. 2010. Tri teze o postfordizmu. V *Postfordizem. Razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn et al., 113–130. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kohn, Melvin L. in Carmi Schooler. 1982. Job Conditions and Personality: A Longitudinal Assessment of Their Reciprocal Effects. *American Journal of Sociology*, 87 (6): 1257–1286.
- Kohn, Melvin L. 1989. Social structure and personality: A Quintessentially Sociological Approach to Social Psychology. *Social Forces*, 68 (1): 26–33.
- Komel, Mirt. 2012. *Diskurz in nasilje [Discourse and violence]*. Ljubljana: Analecta.
- Kovačič, Gorazd. 2012. *Proti družbi*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Krašovec, Primož. 2010. Marksizem danes ali zakaj ukvarjanje z marksizmom danes ni vprašanje zvestobe, temveč zgodovinska naloga. *Borec LXII* (667-671): 85–97.
- --- 2011. *Vloga kritike v marksistični teoriji in njen vpliv na politiko komunističnega gibanja: doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- --- 2013. Teorija in praksa levice po levici. V Paul Mattick: *Vse po starem. Gospodarska kriza in polom kapitalizma*, 133–151. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Kuzmanič, Tonči. 2008. Management kot post-ideologem znanja in nosilec post-totalitarnega: poskus mišljenja Očeta managementa – P. F. Druckerja. V *Prispevki h kritiki managerske paradigme*, ur. Tonči Kuzmanič, 9–41. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Liessmann, Konrad Paul. 2009. Teorija neizobrazbe. *Problemi* 6-7 (2009): 37–72. Ljubljana: Analecta.

- Lobe, Bojana. 2006. Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod- stara praksa v novi preobleki? *Družboslovne razprave XXII* (53): 55–73.
- Marx, Karl. 1875/1968. Kritika gothskega programa. V *Izbrana dela, zvezek IV*, ur. Boris Ziherl, 479–509. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Friedrich Engels. 2009. *Komunistični manifest*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Maton, Karl. 2003. Reflexivity, Relationism, & Research: Pierre Bourdieu and the Epistemic Conditions of Social Scientific Knowledge. *Space and Culture* 6 (1): 52–65.
- Mattick, Paul. 2013. *Vse po starem. Gospodarska kriza in polom kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Merton, Robert K. 1938. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3 (5): 672–682.
- --- 2004. Manifestne in latentne funkcije. V *Kompendij socioloških teorij*, ur. Frane Adam in Matevž Tomšič, 191–205. Ljubljana: Študentska založba.
- Močnik, Rastko. 2003. Ali se novinarstvo lahko upre svojemu zatonu? V Serge Halimi: *Novi psi čuvaji*, 133–156. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- --- 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: *cf.
- --- 2007. Konsenzualna vladavina ljudstva. *Revija 2000*, 39 (189–191): 35–45. Ljubljana: Društvo 2000.
- --- 2009. *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba *cf.
- --- 2010. Ob koncu univerze. V Michel Freitag: *Brodolom univerze*, 291–327. Ljubljana: Založba Sophia.
- Myles, John F. 2004. From Doxa to Experience. Issues in Bourdieu's Adoption of Husserlian Phenomenology. *Theory Culture & Society*, 21 (2): 91–107.
- Negri, Antonio in Michael Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Olin Wright, Eric. 2010. *Envisioning Real Utopias*. London: Verso.
- Orlikowski, Wanda J. 2007. Sociomaterial Practices: Exploring Technology at Work. *Organization Studies*, 28 (09): 1435–1448.
- Podvršič, Ana. 2013. O epistemološki izbiri: Gypsy Studies kot slovenska državotvorna veda. *Ars & Humanitas* 7 (1): 67–77.
- Ragin, Charles. 2007. *Družboslovno raziskovanje. Enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: FDV.
- Ribač, Marko. 2013. *Očrt teorije Pierra Bourdieuja pri konceptualizaciji novinarskega polja*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.

- Robbins, Derek. 2003. Postscript: 'On the Cunning of Imperialist Reason' – Some Contextual Notes. *Theory Culture & Society*, 20 (4): 71–78.
- Rowlands, Mark. 2013. Tennis with Plato. In play an adult can become like a child, fully absorbed in the here-and-now. Play, not work, brings us fully to life. *Aeon Magazine*, 30. januar. Dostopno prek: <http://aeon.co/magazine/being-human/mark-rowlands-play-childhood/> (12. avgust 2014).
- Stanković, Peter. 1999. Praksa, habitus in polje. *Teorija in praksa* 36 (2): 230–242.
- Šadl, Zdenka. 2003. Alienacija v starih in novih (pre)oblekah: sodobna relevantnost Marxove teorije odtujenega dela. *Družboslovne razprave*, XIX (44): 75–91.
- Škerlep, Andrej. 1998. Razred in okus – Bourdiejev pojem habitusa. *Časopis za kritiko znanosti* XXVI (189): 31–46.
- Štrajn, Darko. 2002. Refleksivna sociologija Pierra Bourdieuja. V Pierre Bourdieu, *Praktični čut II*, 249–279. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Thompson, John B. 1991. V Pierre Bourdieu: *Language and Symbolic Power*, 1–31. Cambridge: Polity Press.
- Thomson, Patricia. 2010. Field. V *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, ur. Grenfell Michael, 67–81. Durham: Acumen Press.
- Uhan, Samo. 2011. Misliti metodo: kvalitativna metodologija med teorijo in izkušnjo. *Družboslovne razprave* XXVII (67): 7–22.
- Uršič, Marko in Olga Markič. 2009. *Osnove logike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Virno, Paolo. 2003. *Slovnica mnoštva. K analizi oblik sodobnega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- Zgroženi ekonomisti. 2012. *Manifest. 20 let slepote*. Ljubljana: Založba *cf.
- Wacquant, Loïc. 1990. Sociology as Socioanalysis: Tales of Homo Academicus. *Sociological forum* 5 (4): 677–689.
- ---1999. The Double-Edged Sword of Reason. The Scholars Predicament and the Sociologist's Mission. *European Journal of Social Theory*, 2 (3): 275–281.
- ---- 2002. The Sociological Life of Pierre Bourdieu. *International Sociology*, 17 (4): 549–556.
- --- 2006a. Metodološki relacionizem. V *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Kramberger Taja in Drago B. Rotar, 55–61. Koper: Založba Annales.

- --- 2006b. Epistemična reflektivnost. V *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Taja Kramberger in Drago B. Rotar, 73–86. Koper: Založba Annales.
- --- 2006c. Habitus. V *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Taja Kramberger in Drago B. Rotar, 125–131. Koper: Založba Annales.
- --- 2006č. Onkraj antinomije družbene fizike in družbene fenomenologije. V *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Taja Kramberger in Drago B. Rotar, 47–54. Koper: Založba Annales.
- --- 2008. Pierre Bourdieu. V *Key sociological thinkers*, ur. Rob Stones, 261–277. New York: Palgrave Macmillan.
- Wallerstein, Immanuel. 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba *cf.
- Weber, Max. 1946. Politics as a Vocation. V *From Max Weber: Essays in Sociology*, ur. H. H. Gerth in C. Wright Mills, 77–128. New York: Oxford University Press.
- Weininger, Elliot B. 2005. Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis. V *Approaches to class analysis*, ur. Erik Olin Wright, 88–89. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willig, Ida. 2013. Newsroom ethnography in a field perspective. *Journalism* 14 (3): 372–387.
- Žižek, Slavoj. 2004. Etienne Balibar in problem nasilja. V *Strah pred množicami*, 489–505. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- --- 2007. *Nasilje*. Ljubljana: Analecta.
- --- 2008. *Violence*. London: Profile books.